

T. B. M. M.

Gizli Celse Zabıtları

29 Kânunuevvel 1336 (1920)

Münderecat

	Sayfa		Sayfa
1. — ZABTI SABIK HULÂSASI	272	3. — BEYANAT	273
2. — EVRAKI VARİDE	272	2. — <i>Mustafa Kemal Paşanın Çerkez Ethem</i>	
1. — <i>Nafia Vekili Sâbıkı Yozgat Mebusu</i>		<i>meselesi hakkında beyanatı.</i>	273:288
<i>İsmail Fazıl Paşanın takriri.</i>	272:273		

Cilt : 7

125 nci İn'ikat, 3 ve 4 ncü celseler

YÜZ YIRMI BEŞİNCİ İNİKAT

29 Kânunuevvel 1336 Çarşamba

Üçüncü Celse

Açılma Saati : 6.00

REİS : İkinci Reis Vekili Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP : Ragıp B. (Kütahya)

REİS — Efendim; celseyi açıyorum.  
Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüzyirmüçüncü İnîkat

27 Kânunuevvel 1336 Pazartesi

BİRİNCİ CELSE

Celâlettin Arif Beyefendinin riyasetlerinde inîkat eden bu celse de; çete teşkil etmek isteyen bazı mebuslar hakkında Dahiliye Vekâleti tezkeresi; Büyük Millet Meclisi Bütçesi; Van ve Hakkâri mebusluklarına seçilenlerden Meclise vaktinde iltihak etmeyen-

ler hakkında karar ittihazı lüzumu üzerindeki müzakerelelerden sonra hafi celseye son verildi.

Reis  
Celâlettin Arif

Kâtip  
Niğde  
Atâ

REİS — Zabtı sabık hulâsasını oylarınıza arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — EVRAKI VARİDE

1. — Nafia Vekili sabıkı Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşanın tavrı.

REİS — Efendim; Nafia Vekili sabıkı İsmail Fazıl Paşanın tavrını okutuyorum.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Geçen 25 Kânunuevvel 1336 Cumartesi günündeki Meclisi Âlinin içtimaı umumisinde şimendiferlerin yedek aksamının mubayaasına ait Karahisar Mebusu Şükrü Efendinin vakî olan izahatı ile hutebayı kiramın bu baptaki itirazatına vermiş olduğum izahat kâfi görülmevce, binnetice, verilen ademi itimat kararıyla Nafia Vekâletinden iskat olunmuştum.

Bu mubayaanın müstağnii izah olan ehemmiyeti fevkalâdesine mebni, bir an evvel hayyizi husule getirilmesi ve bunun için memurlar vasıtasıyla Roma'da mubayaaya girişilmesi hususunda Heyeti Vekileve vermiş olduğum tavrın muhteviyatı ve Roma'ya gitmeye talip olan Mebusandan Süreyya ve Mustafa Beylerin azimetleri tasvip ve kabul edilerek bu zevata verilecek harcırah ve tahsisatlar da Maliye Vekâletince hesap ve tespit edilerek mumaileyhimin azimetlerine Divanı Riyasetçe ruhsat verilmiştir.

Sâlifülârz mubayaanın bu şekli surette olması, milletin parasının daha emin bir tarzda sarfına matuf olmakla beraber Meclis bu hareketimizi ve bu mütalâayı bir hata addelediği halde, bunun mes'uliyeti yalnız Nafia Vekâletine mi terettüp eder? Yoksa, muamele vakıyı tasvip eden ve kabul eden Heyeti Vekile ile harcırah ve tahsisatları bil'hesap ita eden Maliye Vekâletine ve Mebusanı müşarünileyhimin Roma'ya azimetlerine ruhsat veren Divanı Riyasete bu mes'uliyetin şumulü olmaz mı? Binaenaleyh ademi itimat meselesinde kabine dahil değil mi? Bu şumulü tasdik etmeyecek bir vicdan, bir kanun yoktur zannederim. Şu halde bu meselenin tashihini Meclisi Âlinin mesleki hakkaniyet perverisinden şiddetle talep eylerim. Bu talepteki maksadı âcizanem Meclisi Âlinin her nasılsa hakkı âcizanemde tatbik etmiş olduğu haksız bir muamele ile derece nihayedede rencide edilen haysiyet ve izzetinefsimin tatmin edilmesinden ibarettir. Zira Mebusanı Kiram ellerini vicdanları üzerine koyup da şahsımı düşünürlerse, hakkı çakeride reva görülen muamelenin gayri lâıyk olduğuna derhal hükmedeceklerinden eminim.

Sevki hamiyetle şurasını da arz edeyim ki, Nafia Vekâletinin ilk defa olarak malûl görülen bir meselesi - ki, esasen tek makûl ve hatadan, berfidir - muahzeden ise; asıl milletin paralarını alabildiğine israfı uğraşanlar ve bugün mevcudiyetimizin hayat ve memmat meselesinde pek feci rol oynayan bazı vekayi üzerine Meclisi Âlinin bezli himmet ve murakabe eylemesini mingayrihaddin tavsiye eylerim.

Bu bapta bir celsei hafiyede izahatı muktaziye itasına da hazır bulunduğum maruzdur. 28 Kânunuevvel 1336

Yozgat Mebusu  
İsmail Fazıl

REİS — Takrir üzerinde söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin. Buyurun efendim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Müsaade buyursanız bu takrir hakkında arzı malûmat edeyim.

Malûmu âlileri İsmail Fazıl Paşa Hazretleri biraz rahatsızdırlar ve kendilerine hürmetimiz vardır. Bir aralık Eskişehir'e teşrif etmişlerdi. Oranın havasıyla imtizaç edememişlerdi. Mahdumlarıyla beraber buraya avdet buyurdular. Kendileriyle ve mahdumlarıyla görüştük. Hakikaten muhtacı istirahat olduğu ta-

ayyün ve tahakkuk ediyordu. Ben mahdumları ile beraber kendilerine rica ettim, siz istirahat ediniz ve tedavi olunuz, Bu müddet zarfında Meclise arz ederim. Size bir vekil intihap etsinler, dedim. İşler duruyor. Müterakim bir halde, bunları işletelim. Halbuki kendileri begayet kuvveti kalp sahibidirler. Bunun mad-diyatta da mütecelli addediyor. Tabii, ihtiyarlık icabı hepimizden kuvvetliyim dedi ve devam etti. Bu suretle yine işler muallakta kaldı. Bunun üzerine zannediyorum, bazı rüfeka işlere daha seri bir ceran vermek arzusunda ve talebinde bulundular. İhtimal ki sebebi asli, hakikati mesele bu olacak ki Meclisi Âli yerine diğerini intihap etti. Mahaza takririni huzuru âlinizde okundu. Eğer tensip ederseniz... Yine rahatsız imiş, iadei âfiyeft ettiklerinde gelirler, belki bildikleri vardır; izahat verirler. (*Hiç hacet yok sesleri*)

EMİN BEY — Bendeniz teklif ediyorum ki bilâ mazeret burada... (*Gürültüler, hayır hayır sadaları*)

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Müsaade buyurur musunuz?.. Efendim, İsmail Fazıl Paşa Hazretleri rahatsızlık saikasıyla ağır ithamatta bulunuyorlar. Bendenizce ve Heyeti Vekilece daha münasip olur. Bu takrirdeki noktayı izah etsinler. (*Muvafıktır, kabul sadaları*)

### 3. — BEYANAT

2. — *Mustafa Kemal Paşanın Çerköz Ethem meselesi hakkında beyanatı.*

REİS — Çerkez Ethem meselesi hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri izahatta bulunacaklar. Buyurun efendim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Muhterem efendiler; şimdi mufassalan arzedeceğim mesele ihtimalki cümlelerin mucibi teessürü olacaktır. Fakat vaka halinde bulunduğu için Meclisi Âlinizin kulağına arz etmek istiyorum.

Malûmu âlileridir ki İstanbul düşmanlarımız tarafından duçarî taarruz olduktan sonra heyeti celilenizin Ankara'da içtimasına tevessül edilmişti. O günler bizim için bittabi en zayıf bulunduğumuz günlerdi ve nazik günlerdi. Hariçteki düşmanlarımızdan başka dahilde ifsad edilmiş olan bir çok muhitatta aleyhimizde müşkülât ihdas edilmekte idi. İşte öyle acı günlerde bizimle teşriki mesai etmiş bulunan ve bizim imdadımıza yetişmiş olan bir çok kıymetli arkadaşlarımız vardır. Bunlar meyanında yine cümlelerimizce malum olduğu üzere B. M. Meclisi azasından Reşit Beyin bi-

raderi Ethem Bey vardır, onun biraderi Tevfik Bey vardır. Bunlar Anzavur meselesinde, o zamanlar şimal mıntakasında kumandan bulunan Yusuf İzzet Paşa ve Kâzım Paşa Hazretlerinin tahtı emirlerinde olarak Biga'da muvaffakiyetle icraatta bulunmuşlardır. Onu müteakip Düzce isyanı vukubuldu. Orada yine Fuat Paşanın tahtı emrinde nâfi hizmette bulundular. Ondan sonra idi ki Yozgat hadisesinde dahi istihdam olundular ve o gün için alevli bir halde bulunan vak'âi isyanıyeyi teskin ettiler. Bu arkadaşların bu saydığım harekâtla hakikaten vaziyetimizi tarsine ve maksadımızı yürütmeye fevkalâde denecek hizmetleri sebkemiştir ve bu hizmetlerinden dolayı hepimiz zannedirim kendilerine lüzumu kadar takdiratta ve tevkirat-ta bulduk. Bittabi gerek bu arkadaşların ve gerekse bunlar gibi çalışmış ve hatta daha az çalışmış arkadaşların hizmetlerini inkâr edemeyiz. Herhalde maksadımızda muvaffakiyetli hatveler atabilmek için gayeye matuf en ufak bir hizmet sahibi olanları dahi büyük bir hürmet ve samimiyetle derağuş etmek en birinci vazifemiz olmalıdır ve biz böyle telâkki ederiz. Fakat bütün gayret ve himmetten maksat müt-

laka gayeyi temin etmek olduğunda hiç şüphe yoktur. Gayemiz de vatanın ve milletin selâmet ve saadetini, halâsı hakikisini istihsal etmektir. Yoksa bu yerde, buranın altında başka birtakım menfaatler, başka birtakım hırslar, başka birtakım noktai nazarlar takip etmek elbette cinayet olur, hiyanet olur. Meclisi Âliniz, kim olursa olsun, ben de dahil olduğum halde, bu gayeyi mukaddesenin hilafında hareketini göreceği kimseler hakkında maksadı ulvinin tarsin ve mahfuziyeti için icabeden tedabiri almakta bittabi tereddüt etmez.

Bundan akdem mevzuu bahis ettiğim vakayii iyi tasvir edebilmek için bazı mukaddemeler yapacağım. Buna müsaadenizi rica ederim. Ankarada B. M. Meclisi ve B. M. Meclisi Hükümeti teşekkül etmeden evvel cümlelizce malumdur ki, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ittifakından husule gelmiş bir teşkilât vardı, ki bu teşkilât Heyeti Temsiliye namı tahtında bir heyet tarafından idare edilmekte idi. Bu teşkilâtta bittabi ordumuz dahil bulunuyordu. Sureti zâhirede orduların başında bulunan kumandanlar İstanbul Hükümetine merbut gibi görünüyorsa da hakikati halde asıl teşkilâtın içinde ve hep beraber çalışmakta idiler. Bu münasebetle bizim, yani Heyeti Temsiliyenin ordu ile alâkamız vardı. Onları takip ediyorduk. Muhtelif cephe-lerden, en ziyade hassas ve faal olan, Garp Cephesi idi. Malûmu âlileri, Yunanlılar İzmir'e çıktuktan ve oradaki tecavüzat ve taarruzatını yaptıktan sonra hamiyetli ve namuslu vatanperver insanlar birtakım pişva olanlarla beraber derhal düşman karşısında bir cephe vücade getirdiler. Bu cephenin bir parçasında, Salihli civarında Ethem Bey ve Tevfik Bey ve rüfekai mesaisi bulunuyordu. Şimalinde diğer arkadaşlarımız, cenubunda da başka arkadaşlarımız vardı. Bu cephe üzerindeki vaziyeti daha ziyade ıslah etmek, teşkilâtını daha iyi bir hale koymak için meşgul olmuştuk. Mevzuu bahis olmuş olan bütün cepheyi bir kaç parçaya veyahut ikiye ayırıp muhtelif kumanda- lar altında bulundurmamak veyahut, o zaman üç parça halinde idi, alâhalihi bırakmak. Bu meselenin halliyle gayri resmî bir surette iştigal ettik. Fakat ıslahat ve icraat yapabilmek için itimat, muhabbet ve samimi- yeti kalbiyeye istinat etmesi icap ediyordu. Bunun için ben şahsen cephe üzerinde kumanda eden zeva- tın reylerini, noktai nazarlarını ve mütalâalarını sor- muştum. O zamanın noktai nazarına göre; cephenin iki parça olması ve doğrudan doğruya bana merbut bulunması tercih edilmişti. Bir müddet o yolda gitti. Fakat Yunanlıların müteşekkil cephe üzerine taarru-

zu - ki neticesini biliyorsunuz - bir inhilâl vücade ge- tirdi. Ondan sonra garp cephemizde tekrar bir ku- manda teşkil etmek lâzım geldi. Binaenaleyh mesele yeniden ikinci bir defasında ciddi ve resmî bir su- rette mevzuu bahis oldu. Bu mesele Heyeti Vekilede konuşulurken daha henüz Garp Cephesine resmen ta- yin edilmemiş ve fakat tayini mutasavver bulunan Fuat Paşa da hazır bulunuyordu. Fuat Paşa bütün cephenin kendi emrinde bulunmasını ve bu cepheye ait olmak üzere ta Samsun'a, Sivas'a falana kadar cenuba bir hat temdit ederseniz, kendisine merbut ol- masını istedi. Görüyorsunuz, memleketin hemen he- men yarısında bütün cephe ile beraber kumanda et-meyi taahhüt eyledi. Ben şahsen bunun bir adam tara- fından idaresi gayri mümkün olduğu kanaatında bu- lundum. İki üç sebepten dolayı gayri mümkün telâk- ki ediyordum. Birincisi büyük bir cephedir ve muha- bere cephesidir. Bilirim, muharebe cephesi ile meşgul olan geri ile meşgul olamaz. Mutlaka onu ikinci; üçüncü ellere bırakır. Sonra bu kadar büyük bir cep- he üzerinde kumanda etmek güç bir meseledir. Bu müşkülât bizde iki defa mevcuttur. Çünkü bizde bü- yük kumandanlar yakından kıtaatını görmezse, ya- kından bilfiil kumandasını yapmazsa ekseriya yanlış- lıklar olur. Ve benim tecrübeme nazaran harbi umu- mide ekseriya mağlup olmamıza sebep bu noktadır. Halbuki böyle Karadenizden Akdenize imtidat eden bir cephei harp üzerinde kumanda eden bir adam tabii bilvasita kumanda ediyor demektir. Diğer ku- mandanların kendiliğinden hareketi mevzuu bahis ola- bilir. Onun için daha sıkı bir kumanda, daha dikkat- li bir kumanda mümkün olabilmek için, iki parçaya ayrılmış bulunmasını münasip gördüm. Sonra geri mıntakası gayet büyüktü. Bunların da taksimini düşü- nüyordum. Fakat o zaman Fuat Paşa ancak teklifatı dairesinde bu mes'uliyeti deruhte edeceğini bizim Müdafaa-i Milliye ve Erkânı Harbiye Riyasetinin ta- dat ettiği mahzurlara karşı kendisince birtakım ame- li tedbirler bulabileceğini iddia etti ve iddialarında ısrar etti. Binnetice hatalar tecrübe ile tahakkuk ede- ceğine iman ederek bir an için bu, kabul edilmişti ve Garp Cephesi vasi bir mıntaka ile Fuat Paşa emrine verildi. Halbuki Fuat Paşa yalnız Eskişehir'de oturu- yordu ve Eskişehir'e karip olan yerleri bittemas gö- rüyordu. Halbuki ben Meclisinizin Reisi, geri kıtaa- tını Fuat Paşadan çok görmüşümdür. Daha çok iş- leri vardı. Cepheye ait Uşak'a da ancak bir iki defa gidebildi, kıtaatla iştigal edebildi. Bilhassa geri mu- takasıyla hiç iştigal edemedi. Bir zaman böyle mual- lakta kaldı. Nihayet kendisinin teklifi ve ricası üze-

rine geri mıntakasına bakmak için yine ordu kumandanı salâhiyetinde olmak üzere bir kumandanlık vekâleti ihdâs olundu. ... ordu kumandanı vekili sıfatıyla tayin ettiler ve böylece ikiye ayırmak mecburiyetini kendileri hissetti ve teklif etti. Bundan başka bir meselede dahi noksan görüldü.

O meselenin ne olduğunu izah etmeden evvel Meclisi Âlice ve hepimizce gayei asliye olarak itti-haz edilmiş bir noktayı hatırlatmak isterim. Bütün gayemizi emniyetle istihsal edebilmek için, emniyetle istinad olunacak bir kuvvete yani bir orduya sarılmak lâzımdır. Teşebbüsümüzün bidayetinde, inkılâbatın en hararetli zamanlarında, daha doğrusu meşru olarak İstanbul'da bir hükûmet var iken, o hükûmeti meşru-aya karşı isyana geçişimiz avânında, o gün için mahiyeti asliyesine bakmayarak, her kuvvetten istifade etmek maksadımızın... Fakat hepimiz bilirdik ve bugün düşünebiliriz ki, o mahiyetteki kuvvetlerle bir milletin istiklâli tahtı emniyete alınamaz. Kuvvet mutlaka her türlü emre münkad, inzibatı tammeye malik ordu halinde bulunandır. Memleketi ve milleti ızrar etmeyecek kuvvet ancak o'dur. Halbuki bizim için menbaı kuvvet, millettir. Milleti ızrar ve nefretini kazanan bir kuvvet elbette maksadın derhal sükutunu icabettirecek bir kuvvettir. Memleketin her cephesinde ve merkezinde bu evsafı haiz ordu yapmakla işğal ettik. Elhamdülillah bugünden asarı muvaffakiyetini görmekteyiz ve daha göreceğiz. Fakat garp cephesinde işte kuvayı milliyeyiz, halbuki hepimiz kuvayı milliyeyiz. Malûmu âliniz ordu kuvayı milliyedir. Ekseriya düşünülen şey şunun bunun teşebbüsü şahsisi ile şuradan buradan toplanmış, mahpushaneden çıkarılmış evsaf ve mahiyetine dikkat edilmeye lüzum görülmemiş birtakım insanlardan mürekkep kuvvetler, istersek çete diyelim, bittabi bu mahiyetteki kuvvetler maksadımızı, halkımızı ve siyasetimizi ızrar etmiştir. Bunu itiraf etmiş olmakla bu noksanın telafisi de elimizde değildir. Meselâ Yozgat'ta isyan edenlerin tedibine gitmiş olan bir kuvvetin diğer taraftan ahaliı masumeyi ızrar ettikleri anlaşıldı. Halbuki maksudumuz o değildir. Fakat bunu da görmekle beraber, çaresiz olmak da elimizde değildir. Garp cephesinde arzettiğim esas yani muntazam, mazbut, hükûmetin, B. M. Meclisinin evamirini bilâ kaydü şart infaz eden kuvvet vücude getirmek prensibinde biraz tekâsül edilmiştir ve benim bizzat gördüğüm göre; o kadar tekâsül edilmiştir ki, bu tekâsül neticesinde bir vaz'ı acze düşüldüğü görülmüştür. Hepimiz kuvayı milliyeyiz, ordu inhilâl etsin, başka çare yoktur... Ordu kumandanlarıyla ve bazı kuman-

danlarla münakaşa edilmiş mesaildir bu. Tabii bunun yanlış olduğunu ve behemahal tashih icabettiğini bir çok defalar söyledim ve hakikaten yine Garp Ordusu içinde bulunan müteyakkız bazı kumandan arkadaşlarımızın himmetiyle bir dereceye kadar tadil olunabildi. Garp Cephesinde, malûmu âliniz bir Gediz taarruzu vaki olmuştur. Bu taarruzun icrasına Cephe Kumandanı karar vermiştir. Yani Fuat Paşa Hazretleri. Fakat Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti buna muhalif idi. Cephe kumandanının teklifat ve mütalâatında muhik ve musip olan nokat var idi. Meselâ deniliyordu ki düşman uzun bir cephe üzerinde kuvvetlerini vazetmiştir. Gediz'de cüz'î bir kuvvet vardır. Fakat o zaman Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin buna muhalif olan mütalâatı da şu idi : Düşman duruyorsa da kuvvetin azlığından ve işitildiği gibi cüretsizliğinden, kuvvei maneviyesinin zafiyetinden dolayı değildir. Düşman adeden bize faiktir. Fakat tevakkuflu, esbabı siyasiyedir. Bizim kuvvetimiz bütün cephe üzerinde düşmandan dündür. Biz olsa olsa bütün cephemizi takviye ederiz. Yalnız bir noktada belki faikiz ve düşmana karşı bir taarruz yapabiliriz. Fakat bu kuvveti kullandıktan sonra muvaffak olsak bile o noktada bu kuvvet kullanılmış bir kuvvet olacaktır. Bu hal; esbabı siyasiyenin zevalini intaç edebilir ve onu müteakip düşman harekete geçerse onu tevkif edecek kuvvetimiz yoktur. Binaenaleyh bu tehlikedir. Bunu belki harbi umumi içinde veyahut saltanat devrelerinde ordularımız herhangi bir muharebe meydanında yapar, mağlup olur, ehemmiyeti yoktur ve tehlikesi o araya münhasırdır. Halbuki Garp Cephesi bizim için, maksadımız için hayat ve memmat meselesi kadar mühimdir. Binaenaleyh çok dikkatli hareket etmek mecburiyetinde idik ve her zaman da bu sebeple Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti bu taarruzun ademi icrasında ısrar etti. Muhabere ile anlaşamadılar, bizzat Eskişehir'e gitti, Ordu kumandanı ile görüştü. Netice münakaşatta Erkânı Harbiye Reisinin gösterdiği bir kaç mahzura karşı bir defa daha taarruzdan sonra... Karar vermek üzere cepheye gitmeyi muvafık görmüşlerdi. Onu müteakip Erkânı Harbiye Umumiye Reisi geldi, bekledi. O cevaba gelen cevapta da gösterilen mahzurlara karşı fikrinde devam ve ısrar edildi. Erkânı Harbiye Umumiye Reisi o zaman bana müracaat etti. Bütün vaziyeti izah etti, noktai nazarlarını izah etti ve ben dedi, ona katiyen muvafakat etmek istemedim, bütün mütalâatımla ikna edemedim. Yalnız bir çarem kaldı. O da taarruz etmeyin diye emir vermektir. Bu hususta istişare etmek üzere geldim. Senin mü-

dahale etmen lâzım mı, değil mi diye geldim, dedi. O zaman ben vaziyeti biliyordum. Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti bütün mütalâatında haklı idi. Garp Ordusu Kumandanının tadat ettiğim noktalarda isabetli fikirleri vardı. Fakat vaziyeti umumiye nazarı dikkate alınca musip değildi. Yalnız Garp Ordusunda, Garp Ordusu kumandanlarında bir kanaati katiye husule gelmişti ki düşman falan yerde münferittir, biz onu orada mahvedebiliriz ve onu mahvetmekle parlak bir vaziyet hâsil olmuş olur ve bu kanaat bütün orduya ve bütün rüesayı memurini mülkiye vesaireye sirayet etmişti ve oradaki halkın kâffesine sirayet etmişti. Hatta oraya gidip gelen mebus arkadaşlara sirayet etmişti. Evet düşman kaçmaya müheyya idi. Falan yerde kuvvet topludur. Falan yerde münferittir. ... şimdi bu kadar taammüm etmiş ve bilhassa orduda taammüm etmiş olan bir kanaati iptal etmek, reddetmek o da doğru bir iş değildi. Öyle bir kanaati reddetmekle tevellüt edebilecek ve taarruz da hâsil olacak noktaları mukayese ettim. Verdiğim karar şu idi: Ben bitaraf kalacağım. Sana emir vererek taarruzu reddetmeni tavsiye ederim; Böyle oldu. Cümlelizce malûm olduğu gibi, Gediz taarruzu yapıldı. Tabii muharebe hakkında tafsilât verecek değilim. Tabii bendeniz de bilmiyorum. Henüz Garp Ordusu Kumandanı resmen bir malûmat vermemiştir. Yalnız mesmuatımız - ki mevsuktur - bittabi düşmanın kuvveti çoktu. Bu, kumanda eden arkadaşlarımızın ifadeleriyle teyyüt etmiştir. Bittabi düşmanın mevzii gayet kuvvetli idi. Düşmanın kuvveti daha çok idi. İlk anda mağlup olduk ve ricat emri de verilmiştir. Tabii bunlar bir çok dedikoduları tevhit eder safahattır. O muharebe esnasında Birinci Kuvvei Seyyare dediğimiz Ethem Bey kuvvetleri de tabii dahil idi. Fuad Paşa o zaman yine Tefvik Beyin kumandasında bulunan bir kuvvei seyfare Ordu Kumandanından aldığı emirlerin hiçbirisini icra etmemiştir. Düşmana taarruz et, falan yere git, şunu yap, bunu yap demiş. En nihayet geride bulunan Ethem Beyi davet etmiş ve ondan sonra emirleri nâfiz olmaya başlamış ve öyle zamanda başlamıştır ki Kâzım Beyefendi aldığı ricat emrine itaat etmemiş, itaat etmeye lüzum görmemiş, anlamış vaziyeti ve sis olduğu için, ihtimal düşman da vaziyeti anlamadığı için ricata karar vermiş. Düşmanın ricat etmiş olması bizim için zâhiri bir ricat telâkki edilmiştir. Bittabi düşman mağlup edilmedi, geriye çekildi. Şimdi ondan sonra tevellüt eden mahazir bildiğiniz gibidir.

Malûmu âliniz Bursa cephesinden düşman taarruzla Yenişehirli işgal etmiştir. Oradaki kuvvetlerimi-

zi işgal etmiş, Uşak'tan taarruz etmiştir. Yani cephenin her tarafında bizi tekrar mağlup etmiştir. Orada da bir taraftan yanlışlıktan düşmanın ricatı, diğer taraftan ricate karar vermesi isabet oldu. Açık bir hava olsaydı, belki de düşman mukabil bir taarruza geçer, yegâne kuvvetlerimizi de orada imha ederdi. Binaenaleyh işte Gediz taarruzu budur.

Şimdi kimisi diyor ki; böyle yapsaydık daha iyi idi, kimisi diyor ki; şöyle yapsaydık daha iyi olurdu. Kimisi, Ordu Kumandanı ricat emri... Ordu Kumandanı diyor ki, hata Kuvvei Seyyarede. Kuvvei Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleri diyor ki; hata bizde değildir, Ordu Kumandanındadır, Ordu Kumandanı hatasını kapatmak için bize atfediyor. Böyle bir takım dedikodular var. Onun üzerine Fuat Paşa görüşmek üzere buraya geldi ve derakap ben de Fuat Paşanın kumanda edemeyeceği kanaatına zahip oldum. Binaenaleyh vaziyet hakkında hiçbir münakaşa etmeksizin zaten Moskova'ya bir sefir göndermek fevkalâde lâzım geliyordu. Çünkü malûmu âliniz Yusuf Kemal Bey burada idi. Bekir Sami Bey... Vaziyeti siyasiyemiz fevkalâde nezaket kesbetmişti. Binaenaleyh bir an evvel oraya birisini göndermek lâzımdı ve Fuad Paşanın oraya gitmesini pek muvafık bulduk. Çünkü inkılâbımızda şöret kazanmış bir kumandanımızdır. İngilizlerin düşmanıdır, yani Moskova'da güzel bir tesir yapacağını düşünerek oraya göndermek istedik ve o da derhal kabul etti. İşte Fuad Paşa hazretleri bu suretle Garp Cephesi Kumandanlığından infikâk edince Garp Cephesinin bir iki defa mevzuubahs edilmiş olan vaziyetini tekrar münakaşa ettik ve bu münakaşada Fuad Paşa beraber olduğu halde Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi İsmet Bey Müdafaa-i Milliye Vekili ve muvakkaten buraya gelmiş bulunan Refet Beyler hazır bulunuyorlardı. Karadenizden Akdenize kadar devam eden bu cephe ve bu cepheden Sivas'a kadar devam eden geri mıntakası bir adam, bir kumandan tarafından idare edilemediğini zaten öteden beri tahmin ediyorduk. Bugün fiilen tahakkuk etmiş bulundu. Artık hatayı tekrar etmek istemedik ve cepheyi ikiye ayırmayı muvafık gördüm. Cephelerin başına geçecek olan arkadaşlardan da gayet mühim bir vazife talep ettim. Orada bize iki ordu vücuda getirmek. Garpte ve cenupta tabii mıntakalarını ayırdık. Seri bir surette, emin bir surette ilkbahara kadar şayanı istinat iki ordu vücude getirilmesini şiddetle talep ettim ve biz tekrar arz ediyorum, Garp Cephesini ve bu vaziyetin netayicini maksadımızla pek çok alâkadar görürüz. Eğer bugün muktedir olsak Yunanlıları... Binaenaleyh her şeyden ziyade en büyük ehem-

miyeti Garp Cephesine vermek lâzım olduğu kanaatinde bulunduk ve yine o kanaatteyiz. İşte bu sebeple bu iki cephe kumandanlığını deruhte eden arkadaşların en çok çalışabilecek ve çok çok münasebetimiz bulunan arkadaşlardan olmasını iltizam ettik ve binnetice dedik ki, Erkânı Harbiye Umumiye Reisinin vazifei asliyesi orduların harekâtını tertip ve tanzim vazifesiyle iştigaldir. Fakat bu tertip ve tanzim vazifesini burada yapacağına, en mühim olan, hayatî bir mesele teşkil eden, Garp Ordusunun başında yapsın ve orada doğrudan doğruya o parçaya kumanda etsin. Hem de icabettikçe vaziyeti umumiyei askeriyemizce noktai nazarlarını izah etsin. Binaenaleyh infikâkinde bir mahzur görmedik, belki pek münasip gördük.

Diğer cepheye; Cenup Cephesine gelince; malûmu âliniz Refet Bey Dahiliye Vekilidir. Fakat Dahiliye Vekili olmadan evvel ve çok evvel daha teşebbüsâtı umumiyesinin mebbeinde Konya'ya gitmiş, Denizli'ye gitmiş, efelerle çok düşüp kalkmış ve binaenaleyh Konya ile ve cenup cephesiyle çok alâkadar olmuş bir zattır. Ondan başka Konya isyanı üzerine kendisi bu isyanı bizzat bastırmak üzere de gönderilmiştir. Kendileri orada idi. Binaenaleyh dedik ki, herhalde Refet Bey zaten o isyanı bastırmakla daha bir müddet meşgul olacaktır, Cenup Cephesi Kumandanlığını da deruhte etsin. Orada işi bittikten, isyan basıldıktan sonra teşkilâtı askeriye de vücade getirilebilir. Ondan sonra yerine burada daha kıymetli bir arkadaş bulabilirsek onu göndeririz, kendileri buraya gelirler. Bulamazsak Dahiliye Vekâletinden istifa eder, orada kalır. Başka arkadaşımızı da, Dahiliye Vekâletine intihap ederiz, dedik. Binaenaleyh onu da oraya tayin ettik. Refet Beyin şahsı mevzuubahs olan bu noktada diğer bir safhada maruzatta bulunacağım. Konya isyanı zuhura geldiği vakit Garp Ordusu Kumandanı Fuad Paşa bittesadiuf burada bulunuyordu. Malûmu âliniz Ordu Kumandanlarının mıntakasının asayiş, emniyet, inzibatı umumiden, Ordu Kumandanları mesuldür. Bu itibarla Fuad Paşa da kendi mıntakası olan Konya İsyânından dolayı da mesuldür. O isyanın çıkarılmaması için icabeden tedabirin ittihazı mecburiyetinde olduğu gibi, çıktıktan sonra da teskini için icabeden tedabiri ittihaz etmek mecburiyetinde idi. Fakat tabii bir mesul edecek adam aramaktansa çıkmış olan isyanı seri bir surette itfa etmek ve bunu müzakere ederken alâkadar olmak itibariyle Fuad Paşayı da çağırдық. Kimi gönderelim denildiği sırada, Fuad Paşa âdeta bir manayı mahsus ifade eder tavırla, doğrudan doğruya Refet Bey gitsin dedi ve Refet Bey gitmelidir, kendini temizlemelidir. Ben Fuad

Paşanın ifadesindeki manayı garibi görünce, hatta arkadaşların uzun müzakeresine intizar etmeksizin dedim ki; behemahal Refet Bey gitsin. Bunu dediğimde iki şey düşünmüştüm. Bir defa Refet Bey Dahiliye Vekili olmak itibariyle memleketin heyeti umumiyesinin her noktasındaki asayişten mes'uldür. Binaenaleyh bir Dahiliye Vekili herhangi bir isyanı bastırmak için... Meselâ Sofya'da bunun bir misalini görmüşüm. Bulgaristan'da bir isyan çıkmış idi. Dahiliye Vekili falan yerde isyan çıkmıştır, Dahiliye Vekili bizzat emir vermiştir. Binaenaleyh Dahiliye Vekilinin vazafisi asliyesindedir ve bir dahiliye vekilinden bu intizar olunabilir. İkincisi; Refet Bey askerdir, müdebbirdir, fatindir ve kıymetli bir kumandandır. Fazla olarak Konya ahvali hususiyesini iyi tanımıştır. Kendisine tabii bir askerî salâhiyet ve Dahiliye Vekili olmak itibariyle salâhiyeti mülkiyesi bulunur. Valiler, mutasarrıflar; kaymakamlar, jandarma, polis velhâsıl bütün vesaiti hükümet üzerinde haizi tesir ve salâhiyet olunca isyanı daha ser: teskin eder. Şundan bundan talimat intizarına lüzum kalmaz. Sebebi asli olarak bu. Fakat mademki Refet Bey kendisini temizlemeye mecbur bir şahsiyet gibi zannedilmiştir, o halde bu hizmeti ifa etmek üzere ... yine bir kumandanımız bunu söylüyor. Bu zanrı da bertaraf etsin. İşte bu mütalâata binaen diğer arkadaşların noktai nazarlarının ne olduğunu anlamaya intizar etmeksizin behemahal Refet Bey gitmelidir dedim, Refet Bey bu tevcihatten fevkalâde müteessir oldu ve dedi ki; ben Dahiliye Vekâleti makamını gayet mühim bir makam zannediyordum ve bunun içindir ki Meclisi Âlinin intihabını kemali mefharetle kabul ettim. Fakat şimdi görüyorum ki bir ordu kumandanlığı mıntakasının herhangi bir noktasında bir isyan çıkınca buradaki umuru mühimmesini terk ile gitmesinde bir beis yok. Binaenaleyh bu telaffuzunuzu bir emir telâkki ediyorum ve emrinize kemali mütavaatla icabet edeceğim. Yalnız bu dakikadan itibaren Dahiliye Vekâletinden istifa ediyorum dedi. Dedik ki; hayır, maksat seni Dahiliye Vekâletinden istifa ettirmek değildir. Bunu ifa et, gel. Pekâlâ, bunu da emir olmak üzere telâkki ediyorum ve gidiyorum, dedi. Hulâsa o gece bunu gönderdik. Hakikaten bildiğimiz gibi isyanı seri ve pek adilâne bir surette bertaraf etmiş gibidir. Tamamen diyenim. Hulâsa bu münasebetle orada bulunmakta olan Refet Beye de Cenup Cephesi kumandanlığı verildi. Filhakika gerek İsmet Bey ve gerek Refet Bey ilk dakikadan itibaren kemali ciddiyetle sarfı mesai etmiştir. Yani kendilerinden talep ettiğimiz muntazam orduyu yapmaktadır ve işte bu muntazam

orduyu vücuda getirmek için icabeden tedabiri tevessül ve teşebbüs etmişlerdir.

Bazı ufak parçalar ilâve edeceğim. Belki umumi silsilede fazla görülür. Efendim; B. M. Meclisi azasından Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Bey o esnarlarda Eskişehir'de bulunuyordu. Oradan avdet etti. Beni gördü. Dedi ki; Ethem Beyin selâmı var, bir mesele mevzuu bahistir ve bundan çok müteessirdir, bizzat bu meseleyi halledesiniz. Bahsolunan mesele şu idi : Refet Bey Ethem Beyin vesikasını hâmil adamların elinden vesikaları almış, yırtmış atmış. İkincisi; Ethem Beyin müfrezesine iltihak etmek üzere Ankara'ya 150 - 200 kişilik kadar bir müfreme gelmiş. Refet Bey bunları ileriye göndermemiş. Geriye iade etmiştir. Hacı Şükrü Bey dedi ki; buna çok müteessirdir. İşte o müfremenin tekrar gönderilmesini istiyor ve Refet Bey niçin yapmıştır diyor ve bunu hakaret telâkki ediyor. Düşündüm; buraya iki yüz kişilik bir müfreme gelse kuvayı milliye falan hepimiz görürdük. Sonra Refet Bey böyle bir şey yapmış olsaydı, yani bilâlüzum, bundan malumatım olmak lâzım gelirdi. Çünkü kendisi Dahiliye Vekili idi. Derhal Refet Beye haber gönderdim. Kendisiyle görüştüm dedim. Böyle böyle şeyden bahsolundu. Hayır dedi. Böyle şeyin aslı yoktur. Ben Ethem Bey müfrezesine iltihak etmek üzere buraya gelmiş 200 kişiyi katiyen iade etmiş değilim ve o bahsolunan adamın vesikasını da yırtmış değilim, dedi. Vesika yırttım, dedi ve esbabını izah etti. Daha Dahiliye Vekili olmadan Ankara'ya avdet ederken Alaca'dan geçiyormuş. O civardaki ahali kendisine müracaat etmişler. Aman efendim, birtakım adamlar geliyorlar, zorla asker topluyorlar, bizim köylerimizden. Asker gitmezse evimizi yakıyorlar, hayvanlarımızı alıyorlar, bize zulüm ve taaddi ediyorlar. Bizi bu adamların elinden kurtar, diyorlar. Onun üzerine Refet Bey Alaca'da kalıyor. Köylerden, möylerken hakikaten birtakım adamlar geliyor ki hakikaten ellerinde vesikaları vardır. İşte asker toplamaya memurdur, bunlar ve asker vermezlerse yakmaya, yıkmaya mezdur. Refet Bey bu çapulcuların elinden bu vesikaları alır ve yırtar. Fakat Ethem Bey müfrezesinden hakikaten firar etmiş olanları da kendi vesaiti ile toplatır ve kendi müfrezesiyle mahallerine gönderir. Binaenaleyh benim yaptığım bundan ibarettir, dedi. Yoksa buraya gelmiş bir kuvveti iade etmiş değilim, dedi. Hacı Şükrü Beyi tekrar gördüğüm zaman bunu hikâye ettim ve dedim yaz Ethem Beye. Hatta yeniden ikinci defasında da Hacı Şükrü Beyin huzurunda tekrar Refet Beye söyledim. Tekrar aynı izahatı verdi. Kanaat

geldi ki böyle bir şey olmadı Ethem Beye. Adnan Beyle de görüştüm, yani ehemmiyet verdim bu işe, tahkik ettim. Bu, vaki değildir. Zannediyorum, Hacı Şükrü Bey yazmıştır, kendisine. Fakat bir kaç gün sonra Ethem Beyden bir telgraf geliyor, doğrudan doğruya bana. Onda deniliyor ki; filan gece müfrezemden şu kadar kişi firar etti. Bu firarın esbabı hakikiyesini tetkik ettim. Binnetice destres olduğum hakikat şudur : Refet Bey benim firarilerimi Ankara'dan iade ettiği için ve vesikalarını yırttığı için bundan cesaret alarak firar ettiler. Binaenaleyh müsebbibi firar Refet Beydir. Hacı Şükrü Bey hakikatı izah ettikten sonra tekrar bana böyle bir telgrafın gelişi canımı sıktı ve bu defa kendim hususî olarak yazdım. Kendisine dedim. Siz bana daha evvel Hacı Şükrü Bey vasıtasıyla gönderdiğiniz haber üzerine ben de bizzat iş-tigal ettim ve tetkik ettim. Vasıl olduğum hakikatı mahzayı da size tebliğ ettim. Hâlâ aynı mesele üzerinde ısrar etmeyi doğru bulmuyorum. Eskişehir İstiklâl Mahkemesinden bir mektup yahut telgraf geldi. Orada deniliyor ki; Ethem Beyden aynen alınan telgrafname şudur; o telgrafnameye göre Ethem Bey Dahiliye Vekili Refet Beyi Eskişehir İstiklâl Mahkemesine tevdi etmiştir, bu meseleden dolayı. Tabî pek fazla bir harekettir. Uygunsuz, kanunsuz, düşüncesiz bir harekettir. Fakat bir mesele yapmış olmamak için İstiklâl Mahkemesine bir cevap verdim, dedim ki Ethem Bey aynı meseleyi bana yazdı. Ben kendisine icabeden cevabı verdim. Sizce takibi meseleye lüzum yoktur. Fakat belki aynı günlerde idi ki, arkadaşlardan birisi geldi dedi ki bu nasıl şey acaba? Bir telgraf varmış, Ethem Beyden dedi. Telgrafta Ethem Bey Refet Beyi tahkir etmiş. Kim söyledi dedim. Dedi, o telgrafın sureti Hacı Şükrü Beydedir ve herkese de gösteriyordu. Zannederim Hacı Şükrü Beye de sordum, var mı bir telgraf dedim. Var, kimseye göstermedim, dedi. Bunun üzerine Refet Beyin kendisinden sordum. Bunun üzerine Hacı Şükrü Beye hitaben : Demek yok dediniz, halbuki var idi. Kendisine sordum, dedim, size bir telgraf var. Refet Bey katiyen ve katibeten ne bana ve ne de kimseye Ethem Beyden böyle bir telgraf aldığını söylememiştir. Dedim, nasıl, var mı telgraf? Var, dedi. Nasıl şey, dedim. Ehemmiyeti yok, dedi. Yok, dedim; benim mesmuatım başka türlü. Hakaretâmiz bir şeymiş. Evet öyle. Ne dereceye kadar? Yani dünyada bir adamın, en adi bir adamın, en adi bir tarzda ne kadar tahkir etmek mümkünse ve ne kadar fena elfaz istimal etmek kabilsen o kadar dedi. Sen ne hak ve salâhiyetle bu telgrafı gizliyorsun? Nasıl kabul ediyorsun? Refet Beye de-



ğildir, Türkiye B. M. Meclisi Hükümetinin Dahiliye Vekilinedir. İşte bunun için sana söyledim. Şimdiye kadar sen ısrar etse idin, yine söylemezdim, dedi. Ne yaptın dedim, hiçbir şey yapmadım, yırttım, attım, dedi. Çünkü dedi, size söylesem bir Hükümet meselesidir, hükümete taallük eder bir hakarettir. Bunu yapmak istemedim, dedi. Bizzat cevap vereyim, dedim. Onu da ... aleyhe bir surette tahkiri muvafık görmedim. Yani benim şahsiyetimden dolayı bir mesele olabilir. Diyeyim ki, affedersiniz beyefendi. Yalandır, şudur, budur. Onu da kabul edemedim. Binaenaleyh memleketin menafii için en makul tarzı hareket bunu atmak ve yırtmaktır ve öyle yaptım, dedi. Yine mevzuu bahis etmeyiniz, ben unuttum. Muhteviyatı doğru ise doğrusu ben biraz daha müteheyyic oldum. Belki vaktü zamaniyle o telgrafı bana göstermiş olsaydı onun kadar sakin bulunamazdım. İhtimal böyle bir şey vardır. Malûmu âliniz Ethem Bey Yozgat ve havalisinde muvazzaf bulunduğu bir sırada Refet Bey de Düzce ve Bolu'da bulunuyordu. Refet Beyin yanında hiçbir kuvvet yoktu, tek başına bulunuyordu. İşte tek başına bulunan Refet Beyle Zile'ye hareket emri verdim. Tek başına Refet Bey Zile'deki isyanı bastırmak üzere hareket etti ve esnayı harekette on kişi, sonra on beş kişi, sonra otuz kişi, sonra elli kişi, böyle kuvvet yaparak gitmiştir. Zannederim, Çorum'da bulunduğu zaman yanında 150 kişi vardı. Bittabi kuvvetine göre hareket edecek, belki bir an evvel Üçüncü Kolordu Kumandanı Selâhaddin Beyin yanına gitmek, onların kuvvetiyle birleşerek hareketi tasavvur ediyordu. Fakat gitmek için en kestirme ve doğru yol takip ediyordu. Ethem Beyin uzun bazı telgrafları vardır. Gayet imalı. İşte sizin kumandanlarınız her vakit şöyle yapıyorlar, böyle yapıyorlar. Hep tarizat başladı, kumandanlara. Tariz olunan kumandan yalnız Refet Bey olmadı. O zaman ne kadar kumandan varsa, o muhitte isimleriyle gayet acizdir, batidir, akli ermez, yalnız kendilerinin akli erer, böyle bir zihniyet hâsil oldu. Bu adamlar da diğer bazı kumandanları da meselâ telgraf başına çağırarak yüzlerine karşı tahkir etmişlerdi. Biz bunların hepsine vakıf bulunuyorduk. Fakat memleketin temini sükunetine çalışırken bir taraftan da daha çok sükunetsizliğe sebebiyet vermeyi bittabi istemezdim. Hulâsa Refet Bey hakkında böyle ufak tarzizler var. Hacı Şükrü Beyle Refet Bey arasında da bazı şayanı arzu olmayan şeyler olsa gerek. Benim temas eylediğim noktayı izah eyleyeceğim. Hacı Şükrü Bey, malûmu âliniz, daha ilk Yunanlıların taarruzu esnasında, 57 nci fırkada zannederim bir alay ku-

mandanı idi, ki Şefik Beyin fırkası ve bu alay kumandanı iken, ben kuvvei milliyet kumandanyım dedi ortaya çıktı ve işe başladı. Mesaisi esnasında da bir Demirci Efe yaratıldı. Bununla beraber bulundular ve çok ahbaplık ettiler. Fakat neticede birbirlerini sevediler. En nihayet Demirci Efe daha çok müteceviz bulundu ve Hacı Şükrü Bey oradan, cepheden uzaklaştı. Zannederim Hacı Şükrü Bey diğer cepheye gitti, belki Salihli civarlarına. Tam bu sıralarda idi, Refet Bey de o taraflara gitti ve zannıma göre Refet Bey de Hacı Şükrü Beyden memnun olmadı ve Refet Bey Hacı Şükrü Beyin orada kalmasını muvafık görmedi ve behemahal cepheden uzaklaşmasını arzu etti ve bana da yazdı. Bu Hacı Şükrü Bey hiçbir işe yaramıyor dedi, bunu uzaklaştırmak lâzımdır... Ben Hacı Şükrü Beyi belki daha evvelden tanımım. Fakat ... O zamanlar .... Onun üzerine Sivas'tan Ankara'ya gelmek üzere idim. Doğrudan doğruya Hacı Şükrü Beye, ben Ankara'ya gidiyorum, sen de orada bana mülaki ol, dedim. Hakikaten Ben Ankara'ya geldikten biraz sonra Hacı Şükrü Bey geldi. Gelir gelmez bir defa buradaki Vali Beye bir emirname gönderilmiş o biraz müteessir olmuş. Gelirken yollarda da beraberinde ufak bir müfrezesi vardı, hayvan falan alınmış yollardan... Onlar da istidalarıyla arkasından geldiler. Nihayet...

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Paşa hiçbir şey alınmadı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamı) — En nihayet bunların hepsi alındı. Binnetice ben Hacı Şükrü Beye dedim ki; sen bir yere gitmeyeceksin, bu yandaki haşeratı defedeceksin ve sonra mebus da oldu, elan buradadır. Yani Refet Beyle böyle bir alâkası vardır. Ben tazmin edeyim, Hükümet tazmin etsin ve size fırka ile alâkadar ... bunların hepsini yaptın ve sen de o zaman bir fırkamız vardı, Mahmut Bey binbaşı... Fırka ile alâkadar olarak burada oturacaksın dedim. Sonra mebus da oldu ve elan buradadır.

Şimdi tekrar takip ettiğimiz istikâmete rücu ediyoruz. Refet ve İsmet Bey kumandayı deruhte etti gitti ve işe başladılar. Birinci Kuvvei Seyyare Kumandanı Ethem Bey rahatsızdı. Filhakika bir iki defa istirahat etti. Son zamanlarda da berayı istirahat Ankara'ya gelmişti. Kardaşı Tefik Bey vekâleten orada kumanda etti. Bir gün kendisinden hususî bir tezkerede aldım ve bu tezkerenin merbutatı vardı. Bu tezkerede diyor ki; benim bu defa Ankara'ya gelişim, mahza. Zatî Devletinize karşı teyidi muhalesat ve-

yahut sadakat içindir. Fakat arzu ederim ki mahrem konuşacağız. Kabul ederseniz ve cepheden aldığım raporları da aynen şayanı dikkat gördüğüm için takdim ediyorum. Zatı âlinize. Davet ettim, o raporları kendisine okuttum, bir şey anladım, bir mana ifade etmiyordu. Nihayet muhalesata dair mukaddemattan sonra, efendim dedi, garp cephesinin ikiye ayrılmış bulunmasını biz muvafık görmüyoruz. Hepsi bir kumanda altında olsun daha iyidir, dedi. Vallahi dedim, bu bana ait bir mesele değildir, Erkânı Harbiyei Umumiye'ye ait bir meseledir. Fakat ben de asker olduğum için anlarım bu işlerden. Benim bildiğime göre en musip mütalâata istinaden bu taksimat yapılmıştır. İyidir bu taksimat; tekrar etti; bir kumanda altında bulunsun daha iyidir, dedi. E, nasıl yapalım, dedim. Refet Bey oradan kalksa, dedi. Çünkü, doğrusunu söyleyeyim, bizim Refet Bey'e emniyet ve itimadımız yoktur dedi. Ben bu emniyetsizliği başka telâkki ettiğim için, acayip, bizce Refet Bey gayet zeki ve fatin bir adamdır ve muktedir bir askerdir. Sonra büyük kuvvetlere kumanda etmiş, mücerrep bir kumandandır. Kendisine emniyetsizlik ve itimatsızlık nasıl olur, dedim. Yok dedi, hakkınız var. Bütün bu saydığınız evsafı askeriyeyi haizdir. Bizim emniyetsizliğimiz o noktai nazardan değildir. Bizimki şahsen, dedi. Derhal o telgraf meselesi hatırıma geldi. Dedim; sizin böyle bir firariyi iade meselesi, vesika meselesi var. Bundan dolayı itimatsızlığa zahip olursanız bu doğru değildir, dedim. Sureti katiyede emniyet etmek lâzımdır ve dedim ki; Refet Bey bir Hükümet adamıdır. Orduda bir kumandandır. Onun kumandan oluşu, olmayışı müsavidir. Nedir sizin telaşınız? İşte kuvvet üzerindedir, falan dedi. Dedim; Refet Bey kuvvetini sizin şahsınız aleyhinde istimal edemez. Sonra B. M. Meclisi onu idam eder. Nihayet dedim ki, şey ediniz, sizin hayatınız ve rüfekanızın hayatı; benim hayatım ne kadar eminse, o kadar emindir. Ne Refet Bey, ne Ali Bey, ne Veli Bey tasavvur ettiğiniz sui hareket ve kasdı yapamaz. Size yapmaya teşebbüs etmesi, bana yapmaya teşebbüs etmesi demektir ve Büyük Millet Meclisine ve gayeye ve maksada mugayirdir. Binaenaleyh buna müsaade edecek hiçbir fert yoktur. Buna söz veriyorum, size teminat veriyorum. Zaten hasta olduğumu işittim, git, istirahat et, dedim. Refet Beyle de barışsınız, dedim. Bu, ihtisas meselesidir, sanattır, fendir, Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti icabederse tadilât yapar vesaire... Peki efendim dedi, gitti. Bir iki gün sonra baktım, Kalemi Mahsus Müdürüne Ethem Bey bir tezkerre yazıyor ve diyor ki, cepheden telgrafların sure-

tini aynen rabdettim. Paşanın münasip bir zamanında okursun. Bunu aldığım sırada Kuvvei Seyyare Kumandanı Tevfik Bey imzalı birtakım harp raporları geldi bana. Bir, iki, üç, dört... Nazarı dikkatimi celbetmedi. Çünkü bazı kumandan arkadaşlar bazı fevkalâde mesail olduğu vakit silsilei meratibe riayeten bir taraftan rapor vermekle beraber, beni de sureti hususiyede haberdar ederler. Böyle malûmat verdikleri çoktur. Bunları da o mahiyette telâkki ettim. Muhteviyatını haiz ehemmiyet görmediğim için bıraktım. Fakat bu Kalemi Mahsus evrakı meyanındaki (raporlar) nazarı dikkatimi celbetti. En son maddesinde usulen bu raporlar hangi makama verilmiş ise yazılır. Orada ise Garp Ordusu Kumandanlığına rapor verilmiş olduğu kaydı yoktu. Onun üzerine Tevfik Bey'e bir şey yazdım; bana üç beş gündenberi resen vermekte olduğunuz yevmi harp raporlarının son maddesinde bu raporların Garp Ordusu Kumandanlığına verildiği yazılmak lâzım gelirken, yazılmamıştır. Bu bir sehiv midir, yoksa bir sebebe mi müstenittir? Dedim ve hâlâ cevabını alamadım. Efendim, o gelen evrakı okuduğum zaman bir kaç meseleye muttali oldum ki, onları sıra ile arzedeceğim, İsmet Bey kumandayı deruhde ettikten sonra bakmış ki, Garp Ordusunda bazı kumandanlar, ezcümle Birinci Kuvvei Seyyare bir çok adamları asıyor, kesiyor. Kimisine casus diyor, yapıyor, kimisine firarî diyor yapıyor. Diğer taraftan bir çok aileleri tehcir ediyor. Yahut hanelerini ihrak ediyor. Bu firarî meselesinde diğer bir vak'a da olmuş; Tevfik Bey birtakım aileleri tehcir edilmek üzere Kütahya'ya göndermiş, oradaki mutasarrıf vekili Kadı Efendi bakmış sefil, perişan birtakım insanlar, çoluk çocuk... Filan... Bunlar ne? Bir de bakar Tevfik Beyin emri... Bunları derhal tebit ve evlerini ihrak ediniz, Adamcağız neden dolayı diye sorar. E, bunların kocaları filan firaridir. Kadı Efendi, vekâleti yeni deruhde etmiş olduğu için bir defa daha İstiklâl Mahkemesinden keyfiyeti tahkik eder, İstiklâl Mahkemeleri Kanununu tetkik eder. Bakar ki bu gibi mesail İstiklâl Mahkemelerine aittir. Halbuki İstiklâl Mahkemesinden bir hüküm sadır olmamış. Bunun üzerine firarî olan efradın evrakını da İstiklâl Mahkemesine vermek ister. Fakat kendi kendine düşünür; mahkemenin vereceği hüküm, vakta kanunda yok, bunların haneleri ihrak olunursa fevkalâde hüküm o vakit yaparız diye hanelerine göndeririz, perişan bırakmaktansa köylerine göndereyim der. Bunu haber alan Tevfik Bey derhal emir veriyor, gece mutasarrıf vekili Kadı Efendinin evinin içine ve hareminin içine, yanına, müsellahtır insanlar giriyorlar ve alıyorlar,

mutasarrıf vekili Kadı Efendi'yi, hayvana bindiriyorlar, gece, on beş saatlik cepheye götürüyorlar. Yani böyle vakalar olmuş. Sonra iade etmiş, evvelâ idam edecekmiş, lütfetmiş, iade etmiş. Kütahya'dan, sonra tekrar emir vermiş, kövunuz demiş ve biliyorsunuz ki, bu adam buraya gelmiştir. İşte bu gibi vakayı üzerine Garp Ordusu Kumandanı İsmet Bey bir tamim yapıyor. Casuslar istiklâl mahkemelerine veriliyor. Casusların istiklâl mahkemelerine verilmeleri firari mesailinden daha kuvvetlidir. Kanunda pek sariftir, behemahal istiklâl mahkemesine verilmelidir. Halbuki orada Yunanlılar çekiliyor. Bir taraftan giriyorlar. Bir takım adamları casustur diye idam ediyorlar. Filhakika casus ise, idam hükmü, istiklâl mahkemesince verilmek lâzım. Fakat orduca bir diğer mühim mesele vardır ki, bu gibi casus hemen idam olunmaz. Bir erkânı harbiye heyeti tarafından, bir istihbar heyeti tarafından tahkik olunur, alınan malûmat birbirine rap-tolunur. Casus şebekesi bu surekle meydana çıkarılır. İşte bu iki noktai nazardan İsmet, casuslar istiklâl mahkemelerine verilir, diyor. Tevfik Bey bunların her ikisine de itiraz ediyor. Biz bunları burada yapacağız. Çünkü casusları ve firarileri kıta muvacehesinde veyahut mahallî ahali muvacehesinde tecziye etmek daha müessir olur diyor. İsmet Bey düşünüyor. Hakikaten daha müessir olur. Fakat istiklâl mahkemesine gönderirsiniz. Mahkeme idamına hüküm verir. Ondan sonra tekrar ben size gönderirim, tahakkuk eder casusluğu, o zaman idam edersiniz. Fakat hüküm vermek benim de salâhiyetim fevkindedir, diyor. Behemahal İstiklâl Mahkemesi verecektir, diyor. Tevfik Bey dinlemiyor. Hulâsa, buna itaat etmez.

Diğer bir mesele : Tevfik Bey diyor ki, emir veriniz, sol cenaha, - 12 nci Kolordu vardır, Fahreddin Bey ordusu sol kolda - benim sol cenahımı temin etsin. Malûmu âliniz bu seyyar bir kuvvettir, süvari bir kuvvettir. İleriye gitmek istiyor. İsmet Bey buna diyor ki, sizin vazifeniz, siz bir defa süvarisiniz ve müstakil bir süvari kıtası mahiyetindediniz, düşmanla teması muhafaza etmek, düşmanı taciz etmektir. Ben size düşmanı tardediniz, düşmana hücum ediniz demem. Çünkü bilirim ki, kuvvetiniz buna kâfi değildir. Böyle seyyar bir kuvvet her gittiği yerde sağ cenahını, sol cenahını kendisi temin eder. Faik düşman gelirse geriye çekilir. Hulâsa ders verir tarzda bir şey yazılıyor. Tevfik Bey diyor ki, 12 nci Kolordu dediğim tertibatı almazsa ben mevkiimi terkedeceğim ve Efendi Köprüsüne geleceğim. İsmet Bey ona karşı diyor ki; tabii yapmazsınız böyle şeyi. Şimdiye kadar

olduğu gibi şimdiden sonra da kemali meziyetle vazifenizi ifa edersiniz.

Diğer bir mesele efendim : Düşman bir çok yerleri kendiliğinden tahliye etti. Bu düşmanın tahliye ettiği yerlerde de hiçbir memur yok. Ne memurunu mülkiye, ne de memurunu adliyen hükümet yoktur oralar da. Halbuki Kuvvei Seyyareye mensup olanlar, yahut olmayanlar yani çete tarzında olanlar, böyle hali olan yerlere giriyorlar ve soyuyorlar. Sonra diyorlar ki; siz vaktiyle düşmanla beraber hareket ettiniz, bir de onları öldürüyorlar. Simav vakası daha evvel olmuştu. Düşmandan tahliye olunan yerlerdeki ahali ya düşmanla beraber kaçıyorlar, yahut düşmana yalvarıyor; aman burada oturunuz, bizi muhafaza ediniz veyahut bize karşı cephe teşkil ediyorlar. Simav vakası daha evveldir. O Demirci'ye giderken Simavlılar silah istimaline başlamışlardı. Fakat bu, defa dediğim gibi, her taraf bize karşı silah istimal ediyor. İsmet Bey diyor ki; bu, halkın hiyanetinden değil, fakat mahvoldular artık ve bir de askere alıyorlar. Onun üzerine bir defa bu yeni yerler halkının askerliğini iki ay tecil ediyor. İki ay sonra almayacağız diyor ve Dahiliye Vekâletine yazıyor ki, memur gönderiniz. Fakat memurin gelip işe başlayıncaya kadar da oradaki halka bir merci olmak üzere Eskişehir'den bir miktar muntazamca zanneylediği bir jandarma müfrezesiyle beraber Simav ve Havalisi Kumandanlığı namıyla bir zat gönderiyor. Halka diyor ki; korkmayın, size âdilâne muamele edeceğiz, inşaallah anavatanı kavuşacaksınız, diyor ve oraya da havalı kumandanı gönderiyorum, her derdinizi oraya söyleyebilirsiniz, tarzında bir beyanname neşrediyor. Efendim, Tevfik Bey bunu kendi izzeti nefislerine, şeref ve haysiyetlerine tecavüz telâkki ediyor ve havalı kumandanlığını protesto ediyor. Böyle bir havalı kumandanlığına lüzum yoktur diyor, ki biz ötedenberi bu havalide kumanda eden kimseleriz. Biz yapamadık mı? Biz mi fenalık ettik? Biz mi zulüm ettik ki? Buna lüzum görüyorsun diyor ve gönderirsen iade ederim diyor ve filhakika havalı kumandanı jandarmasıyla falan bilmem nereye vasil olmuşken Tevfik Bey bunları Kütahya'ya, oradan da Alayun'da atar, kovar ve aynı zamanda cephe kumandanına karşı isyan eder. İşte o raporlar o imiş. O raporlar gelirken bir tarafını cephe kumandanına, bir tarafını da doğrudan doğruya benim şahsıma, güya bana rapor gönderiyor. Efendim, vaziyetin bu şekilde bu mahiyette olduğunu anlar anlamaz bir gece idi, derhal verdiğim karar şu oldu : Hemen ertesi günü bizzat Eskişehir'e gideyim ve Ethem Beyin kendisi de burada, yanıma bir kaç ar-

kadaşı alayım, Eskişehir'e gideriz, İsmet Beyle beraber görüşürüz, dedim. Mesele tabii bir dereceye kadar Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine ve Heyeti Vekileye aksetti. Fakat ben kendilerinden rica ettim. Gerek Erkânı Harbiye Reisinden, gerek diğer arkadaşlarımdan, dedim ki bu mesele şekli resmiye intikal ederse, ki münasebetsiz meseledir bu, tabii hükümet gibi hareket olununca başka türlü hareket etmek lâzımdır. Binaenaleyh biraz bana müsaade ediniz. Şahsen delâleti hususiyeye ile arkadaşça, samimi bir surette bu meseleyi keelenlemekün hükmüne irca ederim, dedim. Arkadaşlar da muvafakat etti ve ertesi günü haber gönderdim, Ethem Beye, Reşit Beye, Eyyüb Sabri Beye, Hakkı Behiç Beye, Celâl Beye söyledim. Kendilerine dedim ve muttali olduğum son vaziyete göre Reşit Beye dedim, senin kardeşin düşman karşısında müsellehan isyan etmiştir ve bunun da cezasının ne olacağı malûmdur. Binaenaleyh iş resmiyete intikal etmeden haydi beraber gidelim, bu işi halledelim. Ethem Bey hastadır, sen geleceksin, dedim. Ethem Bey gelecek, hepiniz geleceksiniz, dedim. Hasta idi, hakikaten Adnan Bey tavsiye etmiş. Hastadır diye. Fakat yine Adnan Bey vagon mahfuz, sobalı olursa gidebilir, dedi. Tuttum, kendi hususi kompartımanımı verdim. Böyle Eskişehir'e hareket ettik. Fakat İsmet Beyin karargâhı Bilecik'te idi. Oraya kadar gitmek icabetti. Bir de ikinci bir mesele hadis oldu ki o da; malûmu âliniz olduğu gibi, İzzet Paşa ve rüfekasıyla randevu mahalli Bilecik idi. Bunların da oraya geleceğine dair hareketim esnasında telgraf almıştım. Hatta bir taşla iki kuş vuracağız, dedim ve Bilecik'e hareket ettik. Ertesi gün sabahleyin, gece hareket etmiştik, Eskişehir'e muvasalat ettik. Yatırdum, henüz uyandım, baktım fazla tren duruyor. Dedim, hemen hareket edelim. Dediler ki, arkadaşlar çay içmeye inmiştir. Sordum, kimler? Baktım hemen tek mil arkadaşlarım. Ethem Bey de dahil, Hacı Şükrü Bey de dahil. Dedim, haber veriniz beklemeyelim. Nihayet haber verdiler. Tamamız dediler. Tamam mıyız, dedim. Yalnız Ethem Bey yok dediler... Demişti ki zaten, Paşa benim hasta olduğumu biliyor. Sabahleyin bir terlilik hâsıl oldu. Doktordan ilâç filan aldım. Tesir etmedi, seyyahata devam edemeyecek bir haldeyim. Onun için rica ederim onlar gitsinler, meseleyi halletsinler, bana müsaade buyursunlar, ben burada kalacağım demiş. Dedim ki, o halde ben de burada kalırım, İsmet Beyi de davet ederiz ve kaldık. Tabii Ethem Bey evine gitmiş, istirahat yapmak üzere. İsmet Beyi telgraf başına çağırdım. Dedim ki, Ankara'dan hasta olarak hareket etmiş olan Ethem Bey

uykusuzluktan ve yorgunluktan dolayı burada daha muzdarip bir hale geldi. Seyyahata devam edemeyecek bir haldedir. Onun için rica ederim, siz buraya geliniz. Zaten iki saatlik bir mesafedir. Gelebilirsiniz, dedim. İsmet Bey dedi ki; düşman cephesinde bir hususiyet görüyorum. Muvakkaten olsun cepheden ayrılmayı mahzurlu görüyorum ve zaten vasıtam dahi yoktur. İstizah ettim, nedir bu vaziyet? İşte bu istizahla uğraşırken hakikaten son rapor geldi. Düşman cephesinde bir faaliyet, hassasiyet, bir hususiyet vardı. Bunun ne olacağı belli değildi. Netice olarak düşman kısmı küllilerini çekmeye başladı ve bu suretle vaziyet inkişaf etmeye başladı ve geri döndü, fakat şey arıyor, vasıtai nakliye falan yok dedi. Trezine arıyordu, ben kendisine yazdım. Her ne vasıta ile olursa olsun hareket et, dedim. Ben bizzat gelip seni alacağım. Hareket ettim, gittim. Henüz hareket edememişti, onu Bilecik'ten aldım, getirdim. Gece olmuştu. Biz bir lokantaya götürdüler. Baktım tek mil arkadaşlar orada idi. Yalnız Ethem Bey yoktu. Sordum, ne oldu, ne haldedir, dedim. Daha iyicedir, dediler. İstirahatta. Kâzım Beyefendi de beraberdi. Dedim ki; yemeği müteakip görüşelim. Bu meseleyi halledelim. Evvelâ Ethem Bey zaten hasta, icabederse onunla sonra karargâhta görüşmeyi takarrür ettirdik. İsmet Bey, Kâzım Bey, Celâl Bey, Hakkı Behiç Bey ve Reşit Bey olmak üzere oradaki müzahabemizi hemen aynen nakletmeye gayret edeceğim.

Ben İsmet Beye dedim ki, sizin cephenizde bir şeyler olmuş, onu anlamaya gayret edeceğiz. Bir şey yok, yalnız ben de anlıyorum, şimdi bir şey olduğunu, dedi size kumandayı deruhte ettiğim dakikadan bugüne kadar bir şey dediniz de... Bu bir şey denilen mesele ile alâkadar görünebileceğini tahmin ettiğim hususati birer birer zikredeyim, dedi. Firari meselesini, casus meselesini, Simav ve havalisi kumandanlığı meselesini, o sol cenah temini meselesini hikâye ettikten sonra buna daha bir iki şey ilâve etti. Meselâ tütün meselesini ilâve etti. Düzce'de mi nerede bir tütün meselesi varmış. Hükümetin mührünü fekketmişler, tütünleri almışlar, gitmişler. Sonra muamelei resmiye cereyan etmiş, Maliyeden falandan Garp Ordusu Kumandanlığına, yahut İstiklâl Mahkemesine intikal etmiş imiş.

Diğer şey, İsmet Bey Eskişehir içerisinde gayri muntazam ve silâhlı falan birtakım adam görmüş. Nedir bunlar, demiş. Kimisi, firari demiş, kimisi, kuvayı milliyedenim demiş. Ne olursa olsun gelsin, teftiş edeceğim, demiş. Getirmişler, teftiş etmek üzere. Bunun başında müfreze kumandanı gibi olan adam İsmet Beyin karşısına çıktığı zaman gayri muntazam bir vaziyet

yette filan... Kimsin sen diye sormuş. Müfreze kumandanıyım demiş. Böyle nasıl müfreze kumandanı-sın? Vaziyetini al. Sen askersin, ben Ordu Kumanda-nıyım, diye bir ihtarda bulunur. Derken Ethem Bey de orada idi. Zannederim Ethem Bey bundan mütees-sir olmuş. Demiş, İsmet Beye, işte sen benim müfreze kumandanlarımdan birisine dedin ki: göğsünü kapa. Halbuki bizim müfrezede böyle şey olmaz demiş... Başka bir şey bilmiyorum, dedi.

Diğer bir şey daha anlattı, onu da söylüyorum. Çünkü bilâhare burada başka şekilde işittim. Ethem Bey ilk görüştükleri, yani İsmet Bey ilk kumandayı aldıkları zaman demiş ki, maksatta muvaffak olabil-mek için yegâne çarenin, muntazam bir ordu vücude getirmek olduğu kanaatında mısınız? Evet demiş. O hal-de elele vererek hep beraber bu maksatla çalışalım ve siz bundan tevehhüm etmemelisiniz. Hatta arzu eder-seniz hizmetleriniz vardır, millet size bir vaziyet de verir. Meselâ mirmiran diye bir şey verir. Böyle bir şeyden, hatta, İsmet Beyin hikâye edişine göre, memnun olmadı değil. Sonra başka türlü tefsir et-mişler ve bu izahatı verdikten sonra İsmet Bey şunu ilâve etti. Dedi ki; ben kimseye şikâyet etmedim, ben size şikâyet etmedim. Benim cephemde bir Kıta ku-mandanı bana karşı isyan etti, itaatsızlıkta bulundu. Ben buna karşı henüz onu dairei itaat ve inkiyade al-mak için vesait ve tedabirimi kullanmadım. Eğer ve-sait ve tedabirimi kullanır da muvaffak olamazsam o zaman şikâyet ederim. Onun için şikâyet etmedim, dedi. Yani böyle istişare ile hallolunur taraftarı ol-madı. Daha evvel bana İsmet Beyin söylediği şey bu meseleyi gayet basit bir surette halletmekti, yani bizimle konuşmamak istiyordu. Kumandanlık böyle müzakeratla olmaz dedi. Ben, dedi, mademki hasta-dır, Ethem Beyin doğrudan doğruya yanına giderim, hatırını sorarım ve derim ki senin bu budala kardeşin ne yaptı? Haydi git kumandayı al. Böyle gayet ba-sit ve kestirme yoldan bu meseleyi bitirmek ve hal-letmek istiyordu. Zannederim demişti, bizimle pek gö-rüşmek istemedi. Ben kendisine dedim ki vakta biz buraya senin salâhiyetine tecavüze gelmedik. Fakat arkadaşça halletmek için geldik. Binaenaleyh rica ede-rim, konuşalım dedim. Pekâlâ dedi. Bunun üzerine Reşit Bey bu tadat olunan şeylere temas etmedi. Yani bunda haklı, bunda haksız gibi tafsilata girişmedi. Bir noktaya saplanmış gibi idarei kalam ediyordu. Pek müteceviz ve muhakkirane bir tavır ile, bir li-sanla İsmet Beye ve hepimize hitap etti. İsmet Bey gayet sakin bir surette dinlemek istiyordu ve ara sı-ra kardeşimin, bu söylediğin şeylerle, meselenin ala-

kası yoktur, demek istiyor. Fakat Reşit Beye dinlet-mek kabil olmuyordu. Ben de çok hâzım bulunma-ya gayret ettim ve neticede kendilerine bir teklifte bulundum. Dedim ki, Tevfik Bey isyan etmiştir ve zaten kumandan değildi. Bu çekilsin kumandadan. Re-şit Beye; sen git dedim, kumandayı al. Usulen ra-por vermeye başlarsın. İade olunan Simav kumanda-nı yerine gitsin ve alelusul verilen emirler yapılsın ve mesele olmasın, dedim. Reşit Bey dedi ki; Tevfik'in orada kalmasını İsmet Bey kabul eder, o kabul ederse ben de itiraz etmem dedim. Kendisine sor-dum. Teklif ettim, Tevfik Bey çekilmeli, Ethem Bey yahut Reşit Bey kumandayı almalıdır, dedi. Reşit Bey, ben gidemem dedi. Ben oraya gidersem mağlup olurum. Tevfik giderse mağlup olmaz. Arzu eder mi-sin mağlubiyetimizi? İsmet Bey düşündü. Eğer gali-biyet ve mağlubiyet Tevfik'in şahsına münhasır ise Tevfik'i kabul ediyorum, kalsın dedi. Fakat bu mesele dahi mevzuu bahis olurken Reşit Bey yine münaka-şalı yaptı işi. Onun üzerine ben dedim ki; ben bura-ya B. M. Meclisi Hükümetinin bir kararını tebliğe gelmedim. Ben buraya eski bir arkadaşınız, Mustafa Kemal sıfatiyle ve uyulacağını farzederek geldim. Fakat görüyorum ki, bu müşkül oluyor. Benim vazi-yetim müşkülleşiyor. Ben B. M. Meclisi Reisiyim de-dim ve bu zat da diyor ki; ben kimseye şikâyet et-medim, kendisi şikâyet ettiği zaman, iş bize intikal ettiği zaman uzun konuşuruz, dedim. Reşit Bey, lüt-fediniz, bu meseleyi hallediniz dedi. Tekrar oturduk, o suretle halle muvafakat ettim. Reşit Bey sonra Kâ-zım Beyefendinin refakatlerini de kabul etti. Kâzım Beyle beraber gidecekler, Kütahya'ya. Orada bu me-seleyi halledecekler.

Bu mükâlemenin başında garip bir şey oldu. Reşit Bey söze başlarken dedi ki, Ethem Bey bu dakikada burada yoktur. ... Filhakika Ethem Bey Hacı Şükrü Beyler beraber o gece Eskişehir'den firar etmişlerdi. Kendilerini tethiş eden hususat vardı. Yani Ethem Be-yi, diğerlerini korkutan hususat var. Şimdi İsmet Bey daha evvelden Bursa cephesinde bulunan düşmanın ya kâmilen, yahut kısmen çekileceğini tahmin eder gi-bi olmuş. Binaenaleyh o cephe herhalde zayıflaya-cak. Tekmil kuvveti bu cephenin karşısında toplar-sam, düşman çekilirken taarruz edersem iyi bir şey olur demiş. Bu maksatla hakikaten kuvvetini Bursa cephesine toplamış. Fakat bu esnada, ki o gün haki-katen düşman çekiliyordu, lâkin vaziyet ... ve düş-man Uşak cephesini takviye ediyor. Tabii bu, ordu kumandanını düşündürüyor. Ordu kumandanı bu dü-şünce içinde iken düşman karşısında bulunan kendi

kuvvetleri arasında kendine mensup bir kuvvet isyan ediyor. Binaenaleyh isyan eden bir kuvvet kumandanının ... Mutasarrıfı bağlayıp gönderen, bir havalı kumandanının iade eden adam, demek ki deli bir adamdır. Bu her şeyi yapabilir. O halde hem zaten Uşak'taki düşmana karşı belki müdafaa etmez ve hem de bu vaziyete karşı bir tedbir almış olmak için derhal kuvvetlerini Eskişehir civarında toplamak... Diğer taraftan Hacı Şükrü Bey bir süvari kolunun gelmekte olduğunu hissediyor ve diyor ki bin ... öyle piyade, süvari, topçu fırkalar Eskişehir havalisinde; civarında tahaşşüt ediyor. Bittabi bu fevkalâde bir manzarayı gösteriyor, herkese. Diğer taraftan diyor ki Ethem Beye tahriri veyahut şifahi bin süvari geliyor ve sizin için geliyor.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Hayır, katiyen Paşam.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Bilecik'te bir Gökbayrak Taburu var. Oralarda bir çok sarkıntılık, falan yapmıştır. Bazı çok münasebetsizlikleri var. Hatta İsmet Bey onu bir defa tedibe karar vermiş. Fakat tedip olunacağını anlayınca isyan etmiş. Uslanmış, müsamaha etmemiş, falan... Binaenaleyh bu kuvvetin. Gökbayrak Taburunun tedibi meselesi mevzuu bahis olurken bir hücum taburu kumandanı vardır. O demiş ki; canım ne ehemmiyet veriyorsunuz? Ben iki bölükle mahvederim. Bu müba-

hase olurken orada hazır bulunan Topçu Müfettişi Galip Bey namında bir zat da; kuvvetine bu kadar güveniyor musun? Meselâ birinci ... Nasıl senin kuvvetlerin? Yok demiş, Ethem Bey benim arkadaşımıdır, onunla vuruşmam. Böyle bir sohbette olmuş. Biz Eskişehir'e geldiğimizde Reşit Bey bu Hücum Taburu Kumandanına tesadüf etmiş, demiş, ne arıyorsunuz burada? Demiş benim taburum alaya kalbolunacaktır. Buraya geldim, teşkilâtımızı ikmal için.. Hayır doğru söylemiyorsun, bizim için geldin, demiş. Yok demiş, katiyen demiş, ben sizin arkadaşınızım, meselâ sizin hakkınızda cereyan eden sözler de var, demiş ve onları aynen söylemiş. Ethem Beye, Reşit Beye vesaireye, böyle kuvvetler toplanıyor, süvari geldi diyor. Hulâsa arzettiğim gibi, o gece uzaklaşıyorlar. Reşit Beyle Kâzım Kütahya'da Ethem Beyle buluşuyor ve ben artık meseleyi hallolunmuş telâkki ettim. Oradan Bilecik'e gittim ve buraya geldim. Geldikten sonra da aldığım raporlara göre, Ethem Bey rapor vermeye başlamıştır. Garp ordusuna ve Reşit Bey de bana yazıyor ki, bu mesele bitmiştir. Tabii memnun oldum. O esnada idi ki istizah yapılmış bulunuyordu. Acele ettiniz, bu hallolunmuş gibi, hallolunmuş zannetmiştim.

REİS — Rica ederim, arkadaşlar yorulmuştur beş on dakika teneffüs etmek üzere celseyi kapatıyorum.

#### DÖRDÜNCÜ CELSE

REİS : Celâlettin Arif Bey

KÂTİP : Ragıp Bey (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum. Söz, aynı mevzu üzerinde. Mustafa Kemal Paşa Hazretlerindedir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, Kütahya'ya gitmiş olan arkadaşlar, ki Reşit Bey ve Kâzım Beyefendiler, Ankara'ya avdet ettiler. Reşit Bey buraya geldiği zaman göremedim. Geldiği anda celsei umumiye içtimai vardı. Bunun nihayetinde de Heyeti Vekile içtimai vardı. Orda müzakere etmekte iken İzzet Paşa Hazretleri mektupla bendenizi aradılar. 40 - 50 kadar mebustan ibaret grup içtima etti ve cephe hakkında bazı şeyler varmış, onları Heyeti Vekileden anlamak üzere... Ve mümkün ise Heyeti

Vekile hali içtimada... Ve ben de beraberim dedi. Onun için Heyeti Vekile bizi ne vakit kabul eder? Zaten hali içtimada bulunan Heyeti Vekileye arzettikler. Bu grup benimdir, dediler. Bu heyeti murahhasa nedir? Böyle her vakit her grup Heyeti Vekileyi istizaha davet etsin, böyle bir usul yoktur. Binaenaleyh böyle ne grup ve ne de Heyeti Vekile tanırız... Kabul edemeyiz, dediler. Onun üzerine ben İzzet Paşa Hazretlerine dedim ki, Heyeti Vekile kararı budur. Fakat ben şahsen diyorum ki siz mebusunuz, ben de mebusum. Heyeti murahhasa tanımam. Ancak ben reisim, siz de mebusunuz. Herhangi bir mesele hak-

kında görüşmek isterseniz ben maalmemnunıye görüşürüm, malumatım varsa arzu ettiği izahatı da veririm. Sual edeyim, dedi. Sual etti. Bunu kabul etti. Ertesi gün bize geldi ve orada konuştuk kendileriyle. İzzet Paşa Hazretleri bir kaç şey not ettirdiler. Birincisi; Garp Cephesinde bir kumanda ihtilâfı varmış, bunun vaziyeti nedir? İkincisi : Kuvvei milliyenin lağvına Heyeti Vekile karar verdi mi? Üçüncüsü : Birinci Kuvvei Seyyarenin lağvına Meclis karar vermemlidir. Dördüncüsü : Bu vaziyeti, mevcut ihtilâfı bertaraf etmek esbabı... Böyle dört maddeyi ... kendilerine şimdi Heyeti Âliyenize verdiğim tafsilatı belki daha kısa olarak bu noktaya kadar olanını arzettim. Yalnız bütün bu tafsilât içinde bazı çirkin noktalar var onları da burada tekrar etmek lâzımdır. Meselâ, Reşit Bey Eskişehir'de görüşürken demiştir ki; Kuvvei Seyyare bilakaydû şart tevessü etmek üzere muhafazai mevcudiyet edecektir. Bittabi böyle bir şey sayanı kabul değildir. Sonra hükümetin evamirine B. M. Meclisinin kanunlarına tecavüz caiz değildir. Çünkü hükümet hiçbirimize kavanin fevkinde imtiyaz vermiş değildir ve maksada nâfi olan kuvvetler, nazarımızda mübacceldir. Heyeti Vekile alelitlak kuvayı milliyenin lağvına karar vermiş değildir. Ayıntap'da mücadele eden kuvayı milliyedir. Adana ve Mersin cephesinde mücadele edenler kuvayı milliyedir... Binaenaleyh böyle kuvvetlerin lağvına karar vermiş değildir. Belki çapulcu ve muzır kuvayı milliyenin lağvına karar vermiştir. Büsbütün kuvayı milliyeye teşkilâtı tezyid edilmeyerek Birinci Kuvvei Seyyare namı altında ordunun kadrosu dahilinde... Gayri kanuni, hükümete mütecevazane harekâtına müsaade olunmazdı... O grubun içtimaina sebebiyet vermiş olan sahibi davet Ethem Beyin biraderi Reşit Beyle görüşmek üzere müfarakat ettim. Bunu müteakip idi, Celâl Beyle Adnan Bey geldiler. Celâl Bey bir çok telgraf muhaberatını gösterdi, dedi ki, şimdi bana Reşit Bey tesadüf etti. Bunları Paşaya gönder, ne yaparsa yapsın, halletsin; dedi. Paşaya sen kendin git, ben hayatımdan korkarım, gidemem. Reşit Bey nihayet Celâl Beyle Adnan Beye tesadüf etmiş, beraber gelmişler. Bu gördüğüm ve beraber okuduğumuz muhaberat Kütahya'dan Ethem Beyle Reşit Bey arasında makine başında vuku buluyor. Ethem Bey diyor ki, meseleyi Meclise vazediniz, Meclise hallettiniz. Reşit Bey diyor ki; Meclise vazettirmiyorlar. Ethem Bey diyor ki, ihtirasatı uğruna dünyayı feda etmeye müheyya olan Refet Bey hâlâ iş başındadır. Eğer onun Meclis vasıtasıyla iş başından çektilmesi mümkün değilse, idareten derhal iş başından çekiniz. Ethem

Bey, diyor ki, Sarı Efeye Düzce'de haber gönderiniz. Telgraf yazınız, kuvvetlerini toplaşın, Gökbayrak Taburuna... Reşit Bey diyor ki; ben buradan haber gönderemem. Emir ver... Şayet seni muhabere ettirmezlerse tekrar isyan et. Hulâsa Reşit Bey diyor ki, düşmana müdafaa etmeyiniz, kuvvetlerinizi çekiniz. Düşman taarruz ederse müdafaayı kahraman fırkalara bırakınız. Reşit Bey diyor ki; buradakiler, turşu gibi ve lahana gibi. Hem korkuyorlar, hem bir şeyler. Hulâsa muhabere bu ve muhabereyi yapan zat da çok haklıdır. Bağırılmış, çağırılmış, Celâl Beye demiş ki kardeşlerim mahvoluyor, okudum baktım ki... Velhasıl birtakım münasebetsiz muhaberat. O sırada Kâzım Bey Reşit Beye tesadüf etmiş ve almış getirmiş. Reşit Bey geldi, baktım hasta, mecnun gibi olmuş. Elinden tuttum oturttum. Sen hastasın dedim, ne için gelmiyorsun? Ne ise sükuneti muhafaza etmeyi tavsiye ederim. Böyle heyecanla bir şey çıkmaz. Otur, ne istersen söyle. Hallolunmayacak dünyada mesele yoktur dedim. Hissiyatına kapılarak, hayatımdan korkuyorum, dedi. Nedir bu heyecanınız, nedir, ne oluyor dedik. Kumandanları değiştiriniz. Kimi? Refet Beyi. Kimi yapalım dedim. Beni yapınız dedi. Ben daha iyi yaparım dedi. Olmaz, dedim. Bunlardan bahsetmeyiniz. Baktım ki muhabatadan bir netice çıkmıyor, siz gidiniz, ben akşama kadar düşünüyüm dedim. Elbette itminan bahş bir sureti hal bulurum. Hakikaten gittim, Müdafaai Milliyeye Vekili Paşa Hazretlerini gördüm. Cephe ile muhabere ettim ve dedim ki itminan bahş bir şekil, bir tertip yapınız. Maksat ve teşkilât bozulmamak üzere bunlara emniyet bahş olacak surette bir şekil isterim dedim. İsmet Beyden bir cevap geldi. İsmet Bey diyor ki; eğer bunlar kuvvetlerin benim elimde toplu bulunmasından korkuyorlarsa ve benim şahsımla temasa gelmek istemiyorlarsa, o halde Kâzım Beye bizim emniyetimiz vardır. Tarafeynin emniyeti vardır. Kâzım Bey onların da kuvvetlerini alsın, karargâhla Kütahya'da otursun. O kuvveti alsın Kütahya'ya götürsün ve benim elimdeki fırkalardan da bazı fırkaları Kâzım Beyin emrine tevdi edelim, o zaman benim kuvvetimden onun kuvveti fazla olacaktır ve aramızda Kâzım Bey bulunacaktır. Kâzım Beyle o akşam görüşmek üzere sözleştik. Ertesi günü buluştuk. Kâzım Beye söyledim. Kâzım Beyin ufak bir mütalâasıyla... O da şey etti, prensip olarak kabul etti ve kalktı, Kâzım Bey Eskişehir'e gitti. İsmet Beyle tekrar görüşürler. Kumandayı almadan gideyim Kütahya'ya. Ethem Beyle de görüştükten sonra kumandayı alayım. Gidiyor, buluyor, görüşüyorlar ve tekrar avdet ediyor. İsmet Beyle görüştükleri za-

man İsmet Bey Kâzım Beye bir mektup sureti okur, ki okuyacağım o mektubun suretini. O mektubu okuduktan sonra Kâzım Bey İsmet Beye benimle tekrar görüşmek lâzım geldiğini söylerler. Düşünürler, ben oraya gideyim. Bu mükâlemeyi temin edeceklerini kabul etmişlerdir ve Kâzım Bey buraya gelmiştir. O mektubu beraber okuduk.

Şimdi efendim bütün bu çerçeve içinde, tahtında müstetir birtakım cereyanlar vardır. Şimdi o cereyanlar... Bizim böyle bütün hüsnüniyetle, samimiyetle, uhuvvetle teşebbüsümüz vaki olurken Ethem Beyin, Tevfik Beyin, Reşit Beyin, Hacı Şükrü Beyin ve belki Kuvvei Seyyarelerinin gizli birtakım teşkilâtı var, gizli teşebbüsler... Ankara'nın hilâfına o kuvveti oraya ilhak etmek ... Konya'ya öyle adamlar gönderilmiştir. Bu adamların ellerinde Ethem Beyin açık resmî vesikaları vardır. Yeni kuvvet toplamaya memurdur ve bütün memurini mülkiye bunlara muavenet edecektir. Kuvvet toplamak için parola verilmiştir, işaret verilmiştir. Diğer taraftan Yürük Ali Efeye, Demirci Efeye, Gökbayrak Taburuna şifreli telgraflar, adamı mahsusla mektuplar gönderilmiştir ve bunlar Hükümetimizin aleyhine teşvik edilmiştir. Yalnız şayanı dikkat olan bir şey vardır, meselâ bu mektup, Vacip Bey namında bir zatın cebinde çıkmıştır, mektup on iki tarihlidir. Bu mektubu hâmil olan zatın üzerinden de Türkiye Komünist Fırkası nam ve haysiyetiyle teşkilât yapmak üzere verdiği vesika vardır. Bu adam ve bunun gibi hepsi tevkif olunuyor ve üzerlerinden vesikaları alınıyor. Meselâ bu veya bunun gibi bir adama Hacı Şükrü Bey yediyle beş yüz lira verilmiştir. Bittabi bu adam ve bunun gibilerin hepsi tevkif olunuyor, üzerlerinden vesikalar alınıyor. Bunun gibi daha vesikalar vardır. Bir taraftan, Reşit Bey ve rüfekası burada adamlar intihap ediyorlar, orduya gönderiyorlar. Zabıtana ve bilahssa efrada propaganda yapmak için. Ethem Beyle müsademe olduğu zaman efrat Ethem Bey tarafına geçsinler, için. Bu adamların bir kısmı doğrudan doğruya bana gelmiş, ifade eylemiştir. İsimleri bende mazbuttur. Sonra bir taraftan Ethem Bey, bir taraftan Reşit ve Tevfik Beyler ve rüfekası Ethem Beyin karargâhına mensup bazı eşhası (efradı) teşvik ediyorlar. (Bu müfreze adamına işgal ettiler.) O mektupların bir tanesi buradadır.

(Mücahidi muhterem kardeşim Yürük Efeye... diyerek Kütahya'dan Ethem Bey tarafından yazılan kâğıdı okudu.)

İki genç bu gece Karahisar'a geldiler. Bunların bendenizle Haydar Beyi öldürmek üzere... Bu eşhas

arasında namusuna fevkalâde emniyet ettiğim bir zatın ismi geçmiştir. Onu yakından zâtâlileri de tanır-sınız. Öyle zannediyorum ki sui telâkkiye uğramıştır. Hakkı Behiç'in ismi geçmiştir. Öyle zannediyorum ki bu mektubu üzerinde taşıyan adamın üzerinde kâtibi umumî sıfatıyla Hakkı Behiç Beyin mektubunun bulunması... Kâğıt arasında bir münasebet yoktur. Yalnız aynı adamın üzerinde bulunmasından başka. Ethem Bey tarafından bahsediyor. Ethem Bey demiştir. Sonra efendim... Demirci Mehmet Efe telgraf başına çağırılıyor, Ethem Bey tarafından. Daha evvel adam gönderiliyor. Demirci Efenin bir şifresi vardır. Ethem Beye diyor ki; Refet'in vücudu kalkmadıkça hiçbir mesele hallolunmaz. Bunun ehemmiyeti yoktur. Yalnız demiştir ki telgraf başında : Sen Refet'in tekliflerine mümaşaat et. Fakat kuvvetini topla ve vaziyet al. Filhakika Refet Bey daha evvel Mehmet Efe ile görüşmüştür. Demirci Mehmet Efenin olması tensip edilmiştir. Meselâ Isparta ile Dinar arasında kuvvetlerini toplamış bir mevzii isyankâr almıştır. Bütün bunlar cereyan ederken tabii biz de boş durmuyorduk. Meselâ Haymana'ya adam gönderdik. Meselâ Hacı Şükrü Beyin vesikasıyla yeniden adam toplamaya teşebbüs edenler varmış. Telgrafla haber verdiler. Biz de tabii meseleyi sulhen ve samimî bir surette ve fakat muzır olmayacak şekilde halletmeye çalıştık. Fakat bunun icabı olmak üzere bütün bu müteşebbisleri tevkife ve bu vesâiki almaya mecbur olduk. Ethem Bey diğer taraftan benim şahsıma telgraflar veriyor, daima hulusundan ve muhabbetinden bahsediyor. Ben de aynı surette teşekkür ediyorum. Lâkin bir taraftan da bunlar cereyan ediyor. Son aldığımız raporda Ethem Bey cepheyi bırakmıştır, kendisine mahsus olan süvari kuvvetini Gediz'de toplamış ve Pehlivan Ağa namında birisi var. Onun da majyetinde 200 kadar kişi... Kütahya'ya toplanmış, hülâsa birtakım tertibat almış ve bir taraftan da meselâ ordu kumandanı da ne kadar cephaneye ihtiyacınız vardır, bildiriniz de miktarını, göndereyim diyor. Cevap vermiyorlar. Bu nedir? Hakaret ediyor. Şimdiye kadar bize böyle sual eden olmadı. Ne demek? Kütahya arzı itaat ettiğinden bahisle rapor... Diğer taraftan da muhaberat da böyle cereyan ediyor. Yine bugün aldığım raporlar vardır. Ethem Bey ve rüfekası ve kardaşları bir Hükümet teşkiline katıyyen karar vermişlerdir ve hakikaten Ethem Bey bunu şayanı itimat olan ve kendisiyle görüşen bir arkadaşımıza demiştir. Binaenaleyh bunu yıkmak lâzım, belki de yıkmak esnasında beni tahtie ederler. Muvaffak olursam sevap alırım.



Diğer mühim mesele, bir gün işitiyorum. Ankara'da bir cereyan var. Reşit Bey diyor ki; bu paşalar buraya sulh yapmak için gelmişler. İzmir'i, İstanbul'u kurtarıyorlar ve bunların kurtarılacağını vadetmek için gelmişlerdir. Halbuki tevkif etmişlerdir. Filhaki-ka bir gece yarısı - çünkü bu mesele buradaki Bolşevik Sefaretini de alâkadar ettiği için - beni uyandırdılar. Bolşevik heyeti bütün geldiler. Beş altı saat beni işgal etmişlerdir. Sonra kendisi itiraf etmiştir, şu propagandayı yapmıştır, meselenin bu kadar had bir şekle girdiğini görünce, halledilmiş zannederken bu şekle girmesi üzerine ve kendi kendime bazı arkadaşlarıma ve ben Heyeti Vekileye ve Meclisi Âlinin heyeti umumiyesine dedim ki; delâleti şahsiyemle hüsnü hallederim, benim hüsnü delâletimin, şahsî delâletimin suistimal edildiğini zannederek ve beni işgal ederek hakikaten Hükümetin ve memleketin başına gayri kabili telâfi bir zarar, bir felâket ika edecekler, ihtimalki menedemeyecek bir halde bulunurum. Belki Meclis de tedbir bulmak zamanından mahrum edilmiş bulunur. Ben de vazifei hususiyeme artık nihayet... Fakat bu meseleyi fevkalâde açık, katî vefakârane bir surette halletmek azminde bulunduğum için tuttum Reşit Beye az çok bu işin hüsnü halledilmesi için azimkâr olduklarını bildiği on, on beş kadar arkadaşları davet ettim ve bu heyete asıl işlerin sahibi olan Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti ve Dahiliye Vekâleti makamlarında bulunan zevatı davet ettim. O heyette Reşit Bey vardı, Celâl Bey, Emir Paşa, Yunus Nadi Bey, Kılıç Ali Bey, İhsan Bey, Vehbi Bey vardı, bir on beş kadar vardı. Bu zevatın huzurunda ve Reşit Beyin karşısında meseleyi mevzuubahs ettim ve bu söylediklerimin hepsini söyledim. Bunu yapıyorsunuz. Kendine hiçbir vesika göstermeye lüzum kalmadı. İtiraf etti, yaptık ve yapıyoruz dedi. Bunun üzerine dedim ki; Reşit Bey bir, bir buçuk ay evvel bu meselenin halli ile meşgul olduğum sırada kahramanlıktan bahsettin. Siz de mektuplarınız olmadığı halde, ... Hakikati sizin dimağınıza vazedebilmek için derim ki; Hükümet ve ordu kuvvetlidir. Kararını verirse icra eder, buna muktedir, fakat biz bunda bir vefa meselesi görüyoruz ve meseleyi o noktadan halletmek istiyoruz. Lâkin bundan sonra artık devam edemeyiz bu işe. İtiraf ediyorsunuz, yapılacak şey, Hükümetin ve B. M. Meclisinin kanunlarına, emirlerine itaat etmektir, başka bir mesele yoktur. Şunu kaldırın, bunu getirin... Bu, anarşidir, olamaz. İşte bu hakikatı arkadaşlarınıza anlatınız ve Kılıç Ali Bey, Celâl Bey, Vehbi Bey ve Eyyup Sabri Bey ve Emir Paşa da gideceklerdi, ümit ederim ki vaziyeti anlayacak-

lar, dedim. Zahmetini ihtiyar ettiler, oraya gittiler. Onlar orada iken Ethem Bey kuvvetlerini toplamakla, tertibat ve vaziyet almakla meşgul olduğu... Bir gece idi. Ben de telgraf başına çağırdım, onlara dedim ki ... Olmadan cephe kuvvetlerinde birtakım vaziyetler alıyormuşsun, binaenaleyh şimdi bu hareketinizin sebep ve maksadını sureti katiyede anlamak mecburiyetindeyim. Bana cevap verdiler, Celâl Bey ve rüfekası; müsterih olunuz, sui tefehhümü mucip olacak fevkalâde bir şey yoktur. Fahrettin Bey, Refet Bey kalsın... Tevfik Beyle görüştükten sonra bana bir rapor gönderiyorlar, evet biz o emre itaat edeceğiz, kanunlara itaat edeceğiz. Bunda ihtilâf yoktur. Ethem Bey ve kardaşı... Şu kalsın, bu kalsın. Yani eskiden öteden beri ne istiyorlarsa, bunları yine istiyorlar.

Şimdi efendim gayet basit görünür, Refet ve Fahrettin Beyler kalsın, halbuki biz de maatteessüf hâsıl olan kanaat vesaiti ve teşebbüsata istinat etmek şartıyla hâsıl olan kanaat, şudur : Kütahya, İsparta, Demirci Efeye ve ta İsparta'ya kadar bir mıntakai nüfuz, İsparta, Yörük Ali Efeye kadar olan mahal de bir mıntakai nüfuz... Bir taraftan da bütün memleket içerisinde bilâkaydü şart tevsi kuvvet etmek... Binaenaleyh bunları bin kerre kendileriyle bizim heyet ile konuştuk ve her gece belki konuştuk, söyledik. Bizim heyet diye gönderdiğimiz arkadaşlara eski nakarat... Fakat ben artık vazifei şahsiyem ve hususiyemin hitam bulduğunu söylemiş olduğum için ve hakikaten Heyeti Vekileye arzettim, onlar bir karar ittihaz ettiler. O karar, halâsı hakiki vatan için ... Heyeti Vekile Birinci Kuvvei Seyyarenin bilâ kaydü şart, B. M. Meclisinin kanunlarına ve B. M. Meclisi Hükümetinin evamir ve nizamâtına itaat ile mukellef olduğunu ve inzibatı askerî ile mukayyet bulunduğunu ve Birinci Kuvvei Seyyare Kumandanlığının hususâtı askeriyeden bilcümle... Kumandana olup ve bu işle iştilgal Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine aittir. Binaenaleyh Heyeti Vekile dedi, ki siz ayrı ayrı uğraşmayınız, bu askerî meseledir, zaten, oraya ait bir keyfiyettir, icabatı ne ise o yapar. Ben de bu Heyeti Vekile kararını oradaki arkadaşlara suret olarak iblağ ettim. Onu müteakip tekrar bize yazdılar. Bizim mütalâatımızın sui tefsire uğradığını görüyoruz. Bu Heyeti Vekilenin kararı neye iktiran eder?.. Ben de cevap verdim. Sui tefsire uğrayan bir şey yoktur ve tatbiki tabii bulunan bir meseleyi tekrar ihtardan ibarettir. Oradaki vazifei hususiyeniz hitam buldu, avdet ediniz. Halbuki diğer taraftan açık telgraf olmak üzere Garp Ordusu Kumandanlığına, Erkânı Harbiyei

Umumiye Riyasetine, Kuvvei Seyyare Kumandanı Ethem Bey imzasıyla bir telgraf yazılıyor. (Telgraf okundu) Şimdi efendiler; demek bu en nihayet izhar olunmuş bir zamirdir. Fakat bence muhakkaktır ki daha evvelinden bu şekilde veyahut o şekilde, burasını berbat etmek ve burada kendi akıllarınca bir hükümet yapmak teşebbüsünde ve kanaatında bulunmuşlardır. Bütün teşebbüsleri zahiri, zımnî hep bu gayeye ve bu noktaya matuftur. Efendiler; elhamdülillah hükümetimiz kuvvetlidir. Ordumuz şayanı emniyettir. Bitabi B. M. Meclisinin meşruiyetine taarruz edenler, tecavüz edenler hakkında heyeti âliyelerinin kanunları tatbik edilir ve Hükümetimiz bu kanunları tatbik etmeye muktedirdir. Zannediyorum ki bu açık telgraf üzerine Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti derhal

Ethem Beyi kumandadan azlediniz ve hakkında takibatı kanuniye yapınız emrini vermiştir. Tabii ordu icabeden tedabir ve tertibatı yapar. Yalnız şunu da itmam etmek istiyorum, gelen paşalar vadüvait ile katiyyen gelmemişlerdir.

Onu da bilelim ki, belki yarın veya o bir gün Muhtar Beyefendi izahat vereceklerdir. Fransızlar müracaat ederse ve neticesi gelmese bile, müracaatlarını derhal kabul ederiz. Müzakereler dahi siyasetimizi ve bizim bu tarzı hareketimiz garbe karşı... Şarka olan ve bu noktadan Moskova ile...

Efendim, Hacı Şükrü Beyin kabahatları çoktur, isterseniz onu diğer münasip bir zamanda mevzuubahs ederiz.

REİS — Celseyi tatil ediyorum.